

3e Jaargang.

No. 1 en 2.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

September—October 1901.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PIT, Keizersgracht 525, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Ter voldoening aan het besluit van de algemeene vergadering te Edam is door het Bestuur het navolgend adres verzonden:

Aan Hare Majesteit de Koningin.

Geeft met verschuldigten eerbied te kennen het Bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, gevestigd te Amsterdam en welker Statuten zijn goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 16 Mei 1899, N°. 10,

dat de nationale bouwkunst in Nederland kan wijzen op tijperken van bloei, welke kunstwerken voortbrachten, die een eerste plaats innemen onder de meesterwerken dier tijden;

dat echter de waardeering en bestudeering hiervan wordt bemoeilijkt door het ontbreken van eene wetenschappelijke en volledige beschrijving van wat nog behouden bleef;

dat de studie dier werken niet alleen voor geschied- en oudheidkundigen van groote waarde is, maar ook van overwegend nut voor de vorming van den bouwkundige;

dat de ondervinding bovendien leert, dat eene dergelijke beschrijving der monumenten de belangstelling er voor vermeerderd en verspreidt en verwaarloozing tegengaat, die dikwijls slechts is toe te schrijven aan de onbekendheid der beheerders met de historische en kunstwaarde der aan hunne zorg toevertrouwde monumenten;

dat de juistheid dezer beschouwingen reeds sinds lang in het buitenland is erkend, zooals hieruit blijkt, dat in de meeste, ook kleine staten van Europa en zelfs in Azië (Britsch-Indië) en Africa (Egypte) van staatswege is overgegaan tot het doen beschrijven der monumenten, welk voorbeeld onlangs door de Nederlandsche Regeering zelve voor Indië werd nagevolgd door de instelling der Commissie voor Java en Madoera bij ordonnantie van 18 Mei l.l.;

dat eene dergelijke beschrijving dubbel noodzakelijk is voor Nederland, waar door het ontbreken van speciale wettelijke bepalingen tot bescherming der monumenten, jaarlijks belangrijke bouwwerken met ondergang worden bedreigd, zonder dat het zelfs mogelijk is tijdig de noodige gegevens te verzamelen;

dat deze beschrijving ook onontbeerlijk is om de goede naleving te verzekeren der in het belang en tot behoud der monumenten van regeeringswege uitgevaardigde circulaires, daar thans hunne naleving dikwijls wordt belet door onbekendheid met de nog aanwezige bouwwerken;

redenen waarom het Bestuur voornoemd, in opdracht van de algemeene vergadering van den Bond, den 22sten Juni l.l. te Edam gehouden, zich tot Uwe Majesteit wendt met het eerbiedig verzoek om het daarheen te leiden, dat van staatswege eene commissie worde benoemd voor het inventariseeren en beschrijven der uit bouwkundig of historisch oogpunt belangrijke bouwwerken in Nederland en het aangeven van middelen om deze voor ondergang te behoeden.

't Welk doende, enz.

*Het Bestuur van den Nederlandschen
Oudheidkundigen Bond.*

AMSTERDAM, October 1901.

In een schrijven aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken is, onder aanbieding van een afdruk van bovenstaand adres, de volgende toelichting gevoegd:

Reeds verschenen enkele beschrijvingen in den door het Bestuur gewenschten geest, doch deze omvatten slechts gedeelten van het land en missen de centrale leiding, waardoor alleen de gewenschte eenheid van beschrijving te verkrijgen is.

De geregelde beschrijving kan alleen door eene van staatswege aangestelde en financieel gesteunde commissie geschieden. De aanstelling van staatswege kan haar de onmisbare medewerking van alle autoriteiten verzekeren en haar toegang geven tot de reeds van staatswege bijeengebrachte gegevens. De financieele steun is onmisbaar, daar de kosten bij eene naar wetenschappelijke eischen ingerichte beschrijving de particuliere krachten te boven gaan.

De van den Staat te vorderen steun behoeft echter voor dezen geen bezwaar te zijn, daar de uitgebreidheid der noodzakelijke voorbereidende werkzaamheden de verdeeling over een reeks van jaren vordert. Een deel der kosten kan gevonden worden uit den verkoop der beschrijvingen en uit het reeds jaren op de begrooting uitgetrokken bedrag (dienst 1901, hoofdstuk V, afdeling VII, artikel 197).

Eene vergelijking met de uitgaven voor de aan ons land nauw verwante Rijnprovincie maakt het mogelijk de waarschijnlijke kosten vrij nauwkeurig te ramen. Hierbij kan vooropgesteld worden, dat de benoeming door de leden als een eereambt worde beschouwd, en dat alleen gemaakte reis- en verblijfkosten worden vergoed.

De geregelde beschrijving werd o. a. reeds verplichtend gesteld voor Baden, Beieren, Denemarken, Egypte, Engeland, Engelsch-Indië, Frankrijk, Hamburg, Hongarije, Italië, Oostenrijk, Portugal, Pruisen, Rumenië en de Thuringische Staten. Belangrijke beschrijvingen verschenen reeds in verschillende landen, waarbij vooral uitmunten die van Frankrijk en Duitschland. In Nederland zullen de reeds sinds jaren bijeengebrachte, doch slechts ten deele gepubliceerde opnemingen door de Afdeling Kunsten en Wetenschappen een gewaardeerde hulp vormen voor de voor te bereiden uitgave.

Wij vertrouwen, dat niet te vergeefs een beroep mag gedaan worden op de medewerking van het Rijk, waar het geldt het bijebrengen van de gegevens noodzakelijk voor de bestudeering van de geschiedenis der nationale bouwkunst en voor de voorbereiding der middelen tot bescherming van de belangrijkste bouwwerken.

Toegetreden als lid:

Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor munt- en penningkunde te Amsterdam.

Door het bestuur zijn tot corresponderende leden benoemd de H.H.

Mr. M. J. Duparc te 's Gravenhage.

J. H. van Eeghen te Amsterdam.

D. G. van Epen te Scheveningen.

A. N. J. Fabius te Amsterdam.

R. J. Kijzer te Amsterdam.

K. O. Meinsma te Zutphen.

J. A. Roijer te 's Gravenhage.

Terveer te Prinsenhage.

P. C. Bloys van Treslong Prins te 's-Gravenhage.

Jan Stuyt te Amsterdam.

LEDENLIJST.

Alkmaar (Commissie van toezicht op het stedelijk museum te —).

Amsterdam (Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te —).

Amsterdam (Vereeniging Rembrandt te —).

Amsterdam (Koninklijk Genootschap voor munt- en penningkunde te —).

Amsterdam (Regenten der stichting «Amstelkring» te —).

Amsterdam (Vereeniging Amstelodamum te —).

Arnhem (Gelre. Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht te —).

Assen (Provinciaal museum van oudheden en geschiedkundige voorwerpen in Drenthe te —).

Dordrecht (Dordrecht's museum te —).

Dordrecht (Oud-Dordrecht te —).

Dordrecht (Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te —).

Edam (Commissie van beheer en toezicht van Edam's museum te —).

's Gravenhage (Commissie tot beheer over het gemeente-museum te —)

's Gravenhage (Vereeniging die Haghe te —).

Groningen (Commissie van administratie over het museum voor de provincie en stad —).

Haarlem (Museum van kunstnijverheid te —).

Haarlem (Commissie van toezicht over het stedelijk museum te —).

Haarlem (Commissie van het Bisschoppelijk museum te —).

's-Hertogenbosch (Provinciaal genootschap voor kunsten en wetenschappen te —).

Leeuwarden (Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taal-
kunde te —).
Leiden (Gemeentemuseum Lakenhal te —).
Utrecht (Provinciaal Utrechtsch Genootschap te —).
Utrecht (Stedelijk museum van Oudheden te —).
Zaandijk (Zaanlandsche oudheidkundige vereeniging «Honig» te —).

Boeles (Mr. P. J. C. A.); Leeuwarden, conservator Friesch genootschap.
Bont (Bernard J. M. de); Amsterdam, conservator Amstelkring.
Bredius (Dr. A.); directeur Mauritshuis te 's Gravenhage.
Domnisse (C. P. J.); conservator Stedelijk museum te Vlissingen.
Dompiere de Chaupepié (Dr. H. J. de); directeur Koninklijk penning-
kabinet te 's-Gravenhage.
Haverkorn van Rijsewijk (P.); directeur Museum Boymans Rotterdam.
Heukelum (Dr. G. H. van) te Jutfaas; beheerder van het Aartsbisschop-
pelijk museum te Utrecht.
Hofer (F. A.) te Hattem; conservator Overijselsch museum te Zwolle.
Hooft (C. G. 't); directeur Museum Fodor te Amsterdam.
Jesse (Dr. R.); conservator Rijksmuseum van oudheden te Leiden.
Kalf (J.); assistent Nederlandsch Museum te Amsterdam.
Kellen (J. Ph. van der) Dz.; assistent Rijks-prentenkabinet, te
Amsterdam.
Lindsen (J. F. A.); conservator Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.
Martin (Dr. W.); onderdirecteur Mauritshuis te 's Gravenhage.
Moes (E. W.); onderdirecteur Rijks-prentenkabinet te Amsterdam.
Pit (A.); directeur Nederlandsch Museum, te Amsterdam.
Pleyte (Dr. W.); directeur Rijksmuseum van oudheden te Leiden.
Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van); hoofddirecteur Rijksmuseum te Amsterdam.
Royer (J. A.); benoemd referendaris van Kunsten en Wetenschappen,
te 's Gravenhage.
Schmeltz (Dr. J. D. P.); directeur Rijks ethnographisch museum te Leiden.
Snouckaert van Schauburg (A. C. baron); directeur Huisarchief H. M.
de Koningin te 's Gravenhage.
Steenhoff (W. J.); assistent Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam.
Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de); referendaris van Kunsten en Wetenschappen.
Stuers (Jhr. Mr. V. E. L. de); beheerder Gevangenpoort, te 's Gravenhage.
Unger (J. H. W.); beheerder Oudheidkamer te Rotterdam.
Veth (Bas); conservator Oud-Dordrecht, Dordrecht.
Waller (F. G.); waarnemend directeur Prentenkabinet te Leiden.

Correspondeerende leden.

Acquoy (Mr. J.); archivaris, Deventer.
 Aerssen Beijeren van Voshol (Mr. W. F. C. baron van); Zwolle.
 Balen (C. L. van); Zutphen.
 Balveren (Mr. W. E. J. baron van); Arnhem.
 Been (J. H.); archivaris, Brielle.
 Beirer (L.); architect, Amsterdam.
 Berden (J. W. H.); Amsterdam.
 Bergers (Mr. C. M. A. J.); Maastricht.
 Beurden (A. F. van); Roermond.
 Blaauw (A. J.); Amsterdam.
 Boer (Dr. F. J. de) Groningen.
 Bogert (A. van den); Barneveld.
 Borch (W. H. E. baron van der); Ginneken.
 Bosch (V. G. A.); Arnhem.
 Burgh (Mr. A. H. H. van der); 's Gravenhage.
 Cuypers (Dr. P. H.); Roermond.
 Cuypers (Jos. Th. J.); architect, Amsterdam.
 Croockewit W.Azn. (W.); Amersfoort.
 Dommer van Poldersveldt (Jhr. G. J.); Ubbergen bij Nijmegen.
 Doorninck (P. van); Bennebroek.
 Doppler (Dr. P.); Maastricht.
 Duparc (Mr. M. J.); 's Gravenhage.
 Eeghen (J. H. van); Amsterdam.
 Eeghen (P. van); Amsterdam.
 Enschedé (J. W.); Haarlem.
 Epen (D. G. van); Scheveningen.
 Everts B.Hzn. (Mr. J.); Arnhem.
 Fabius (A. N. J.); Amsterdam.
 Feen de Lille (Mr. B. van der); Alkmaar.
 Frederiks (J. A.); rijksarchitect, Middelburg.
 Geelhoed (G.); Schoonhoven.
 Gerardts (J.); Posterholt bij Roermond.
 Gimberg (J.); Zutphen.
 Gonnet (G. J.); rijksarchivaris, Haarlem.
 Graaf (J. J.); pastoor, Ouderkerk a/d. Amstel.
 Gratama (Mr. S.); Rotterdam.
 Guljé (E.); Breda.
 Gijn (Mr. S. van); Dordrecht.
 Heshuysen (H. J.); Haarlem.
 Heuff A.Jzn. (J. A.); Tiel.
 Hezenmans (L. C.); stadsarchitect, 's Hertogenbosch.
 Hofstede de Groot (Dr. C.); 's Gravenhage.

Hollestelle (A.); Tholen.
 Houck (Dr. M. E.); Deventer.
 Janssen (Wilfried); Nijmegen.
 Kernkamp (W. J.); Edam.
 Kijzer (R. J.); Amsterdam.
 Klönne (B. H.); pastoor, Amsterdam.
 Koning (Mr. A. H.); Finsterwolde.
 Kuyk (J. M. van); Assen.
 Laigue (L. A. M. P. de); Rotterdam.
 Landweer (G. J.); Hoogeveen.
 Lanschot (A. J. A. van); 's Hertogenbosch.
 Lanschot (Mr. F. A. J. van); 's Hertogenbosch.
 Loffelt (A. C.); 's Gravenhage.
 Martini Buys (Jhr. P. H. A.); Loenersloot.
 Meinsma (K. O.); Zutphen.
 Melis (H. J.); Charlois.
 Mengelberg (W.); Utrecht.
 Meijjes; Wijk bij Duurstede.
 Moorrees (F. D. J.); Buurmalsen.
 Mulder (A. J.); rijksarchitekt, 's Gravenhage.
 Mulock Houwer (J. A.); Groningen.
 Murray Bakker (J.); Amsterdam.
 Nijland (M. C.); Rotterdam.
 Nijland (Hidde); Dordrecht.
 Notten (M. van); Amsterdam.
 Obreen (C. M. C.); Rotterdam.
 Obreen (H. G. A.); Leiden.
 Orbaan (J. A. F.); Rotterdam.
 Peters (C. H.); rijksarchitekt, 's Gravenhage.
 Posthumus Meijjes (C. B.); Amsterdam.
 Prins (P. C. Bloys van Treslong); 's Gravenhage.
 Rambonnet (N. S.); Elburg.
 Repelaer van Spijkenisse (Jhr. J.); Haarlem.
 Rossum (A. A. J. van); pastoor, Benschop.
 Rijn (G. van); Rotterdam.
 Saher (E. von); Haarlem.
 Sasse van Ijsselt (Jhr. Mr. A. F. O.); 's Hertogenbosch.
 Sassen (Aug.); Helmond.
 Scheepers (W.); 's Gravenhage.
 Scheurleer (D. F.); 's Gravenhage.
 Schoengen (Dr. M.); Leeuwarden.
 Schouten (J. L.); Delft.
 Six (Jhr. Dr. J.); Amsterdam.
 Six (Jhr. C. C. Th.); Amsterdam.

Sloet (J. J. S. baron); Arnhem.
 Snoeck (Jhr. M. A.); Hintham.
 Spoon J.Jz. (A.); Rotterdam.
 Stuijt (J.); Amsterdam.
 Tak (Henri); Middelburg.
 Tepe (A.); Driebergen.
 Terveer; Prinsenhage.
 Tutein Nolthenius (R.); Haarlem
 Velthuijsen (B. P.); pastoor, Borne-Hertme.
 Verreijt (Ch. C. V.); Rotterdam.
 Verweij's (Chr.); Zierikzee.
 Visser J.Wzn. (H.); Leiden.
 Vogelsang (Dr. W.); Amsterdam.
 Vries (Dr. S. G. de); Leiden.
 Vries van Doesburg (Mr. J. de); Haarlem.
 Vries van Heijst (Mr. M. C. de); Leiden.
 Wesselman van Helmond (Jhr. C.); Helmond.
 Weve (J. J.); Nijmegen.
 Wildeman (M. G.); 's Gravenhage.
 Willemsen (M.); pastoor, St. Odilienberg.
 Wurfbain (Mr. J. C.); Velp.

Bergmans (Dr. Paul); onderdirecteur der Univ. Bibliotheek te Gent.
 Clemen (Dr. P.); Provinciaal conservator van de Rijnprovincie te
 Dusseldorp.
 Frimmel (Dr. Th. v.); gräflich Schönborn Wiesentheidscher Galerie-
 direktor, Wien.
 Friedländer (Dr. M. J.); Direktorial-Assistent Kgl. Museum, Berlin.
 Hymans (Henri); directeur van het Prentenkabinet te Brussel.
 Kruse (John); Stockholm.
 Madsen (K.); onderdirecteur Kgl. Malerisamling. Kjöbenhavn.
 Weizsäcker (Dr. H.); direktor der Gemälde-Gallerie des Städelschen
 Kunstinstituts, Frankfurt a/M.
 Wrangel (Dr. E.); Lund.

Staatsbegrooting voor 1902.

De uitgetrokken bedragen voor musea en beambten komen overeen met die van vorige dienstjaren.

Voor subsidie van de restauratie van oude gebouwen zijn opnieuw voorgedragen de kerk te Aalten (laatste termijn), de kerk te Arnhem (laatste termijn van de loopende serie), de kerk en de glazen te Gouda (5de der 10 termijnen), de Groote Kerk te Haarlem (1ste termijn der nieuwe serie, hoofdzakelijk voor de lage zijbeuken), de kerk te Hattem (laatste termijn), de kathedraal te 's Hertogenbosch (voor den middentoren), de Hooglandsche kerk te Leiden (laatste termijn der loopende serie), de St. Servaaskerk te Maastricht (laatste termijn), de O. L. V. kerk te Maastricht (4de van de 7 termijnen), de kerk te Medemblik (laatste termijn), de kerk te Rheden (4de van de 7 termijnen) de toren te Rhenen (1ste van de nieuwe serie) en de kerk te Winsum.

Voor de kerk te Zutphen wordt voor het inwendige eene rijksbijdrage uitgetrokken voor werken die niet kunnen wachten tot voltooiing der restauratie van het uitwendige. Van de hiervoor noodig geachte *f* 10.000 zal het Rijk de helft bijdragen, verdeeld over eenige jaren.

De bekende geschilderde behangsels in het raadhuis te Enkhuizen, waaronder werken van F. Bol, Romeyn de Hooge en van Neck, verkeerden in zeer slechten toestand. Van de ter verbetering hiervoor op *f* 3000 geraamde kosten wordt van Rijkswegen een subsidie van *f* 2500 uitgetrokken.

Bij nota van wijzigingen op het V^{de} hoofdstuk der Staatsbegrooting is nog uitgetrokken *f* 23.500 in termijnen van *f* 2500 per jaar, als bijdrage voor de restauratie van het bovengedeelte van den voorgevel van het stadhuis te Middelburg (raming *f* 47.000) en een eerste termijn van *f* 6000, als bijdrage voor de restauratie van de achthoekige lantaarn van den domtoren te Utrecht (raming *f* 85.000, waarvan de Minister de helft ten laste van het Rijk wil brengen).

Voor de reeds aanhangig gemaakte restauraties der kerken te Dordrecht en te Brielle vinden wij geen bedragen uitgetrokken.

Berichten over Nederlandsche Musea.

De veiling Heeswijk en de aanwinsten van het Nederlandsch Museum.

Van de laatste Heeswijksche veiling kan weer hetzelfde gezegd worden als van de beide vorige: er was veel, maar weinig goeds.

Wanneer een verzameling onder den hamer komt, een verzameling welke werkelijk dien naam waard is, dan bevangt ons altijd een gevoel van neerslachtigheid. Een resultaat van geduld, van opoffering, van passie ziet men verdwijnen; wat een geheel was, met de uitdrukking van een persoonlijkheid, sterft weg. De catalogus prijkt dan dikwijls met een voorrede, met een in memoriam, waaruit onze piëteit voor het werk van den verzamelaar spreekt. Ja, zoo'n catalogus is een soort monument dat men later met genoegen nog naslaat.

Wat zagen wij in den Bosch? — De groote luxueuse catalogi door de firma Frederik Muller & Co., met lofwaardige nauwgezetheid samengesteld, zijn niettemin lugubere, holle, niets zeggende boekdeelen, welke alleen van onnoozele vergaarwoede getuigen. Bij geluk, de heeren vergaarden in een tijd, dat de fraaiste zaken nog voor een appel en een ei te krijgen waren, kwam er wel eens een mooi stuk in het kasteel, maar dat was hun schuld niet, want bij de ernstige kunstkoopers van toen, was het te over bekend, dat de heeren van den Bogaerde meer op kwantiteit dan op kwaliteit letten en slechts voor een koopje te vangen waren.

Men werd korzelig bij het bekijken van al die voorwerpen. Wat een geld, wat een tijd was daaraan verknoeid! En nog ongeduldiger werd men, wanneer ons gewezen werd op de Heeswijksche collectie, als op de belangrijkste van ons land.

Waar ligt het toch aan, dat wij Hollanders zoo heelemaal geen gevoel hebben voor het kundig bijeenbrengen van voorwerpen tot sericën, die werkelijk eloquent iets vertellen. Liefhebbers voor prullen, menschen die hun huis volstoppen met de meest disparate dingen, tellen wij bij de vleet, maar waar zijn de fijnproevers, die hartstochtelijk iets heel moois beminnen, zóó, dat zij het middelmatige schuwen? — Toch zouden dat de lieden moeten zijn die de voorraadschuren vullen, waaruit na hun dood onze musea konden putten. En zelfs wanneer men zou willen opnoemen de liefhebbers van den tweeden rang, met meer bescheiden middelen, die zonder een al te streng criterium aan te leggen, hun genot vinden in het

verzamelen van zaken van één bepaalde soort, of van voorwerpen welke als waardige en sprekende vertegenwoordigers kunnen gelden van zekere kunsten en industriën, ook met die te tellen zou men nauwelijks van duim tot pink komen.

Is het wonder, dat, wanneer er eens in ons land een catalogus met zestienhonderd nummers verschijnt, de menschen hun kop kwijt raken? Al de scharrelaars, al de koopjeszoekers zwermen nêer en begaan gekheden met hun opgepotte penningen. In het van rook bezwangerde verkooplokaal, het brein verhit, geeft de man die gewoon is een uur over een tientje te pingelen, honderden uit voor mieserige slagjes. Ja, de anders koelhoofdige kooplieden winden zich bij deze ongewone gelegenheden op en, alsof de nationale eer op het spel staat, doen berouwbrenkende inkoop.

De ruim zestienhonderd nummers van de Heeswijksche veiling, waaronder geen honderd goede waren, hebben honderd vijf en zeventig duizend gulden opgebracht!

Zooals gezegd, al die middelmatige en minder dan middelmatige voorwerpen, zijn te hoog verkocht en het weinige deugdelijke, waarop ook de enkele nog opgekomen vreemdelingen boden, om ten minste iets van de reis thuis te brengen, hebben buitensporig hooge prijzen opgebracht.

Zoo werd een Fransche koopman eigenaar van het mooie gebeeldhouwde gothische schoorsteenfries (No. 74), voor *f* 1900. Het Nederlandsch Museum, dat tegen hem opbood, meende het voor die som te moeten laten. 't Is waar, niet-kerkelijke gothiek, zoo zuiver, met oorspronkelijke polychromie, kan haast niet te duur worden betaald, maar op een rijkere veiling had men dien prijs toch niet gegeven.

Heel duur gekocht, voor onze verzameling, werd de groep musiceerende engelen (No. 202) voor *f* 1950, maar het is ontegenzegglijk een stuk van een allereersten artiest, dat in de meest gekuischte verzamelingen een eereplaats zou verdienen. Dit werk, van de Brabantsche school, dateert uit de tweede helft van de 15^e eeuw. Het stelt voor een groep van drie engelen met luiten en clavecijn, waarover zich een manspersoon in ruimen mantel heenbuigt, zeer vermoedelijk een Joseph, uit een aanbidding van het Kind. Wij herkennen in dit werk den meester die de groep van negen engelen met God den Vader maakte, in het Museum te Brussel (afgebeeld in het 13e deel van de *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, blz. 282, als illustratie van het artikel van Joseph Destrecé: «*Etude sur la sculpture Brabançonne au moyen-âge*»).

Hebben wij dan nog genoemd het beeldje van de neergeknielden Madonna ¹⁾, fragment van een adoratie, dat wij ook aankochten, dan valt er onder het beeldhouwwerk niets meer aan te wijzen wat voor het Nederlandsch Museum in aanmerking kon komen. Het beeldje

is voor onze verzameling van te meer belang, omdat het van dezelfde hand schijnt te zijn die de mooie groep van de Visitatie maakte, uit de Noord-Nederlandsche school, voor eenige jaren aangekocht. De sobere behandeling van de draperie en de zeer karakteristieke trekken van het gelaat, zoowel hier als daar, verduidelijken de voorstelling welke wij ons gevormd hebben van onze middeneeuwsche beeldhouwkunst.

De groote honderd nummers stoffen verschaften al even weinig genot als de beeldhouwwerken. Behalve eenige kleine stukjes fluweelen goudbrocaat en een paar geweven banden versierd met wapens en inscripties, zoogen. Kölnische Borte, welke in een volgend nummer tegelijk met andere aanwinsten onzer stoffenverzameling uitvoeriger zullen besproken worden, vonden wij toch nog een kazuifelrand ¹⁾, zijden borduursel op goud (or nué) met vroeg renaissance ornament van den eersten rang. Niettegenstaande het slechts fragmenten zijn en het borduursel hier en daar erg heeft geleden, moesten wij dit nummer met f 320 betalen. De ongunstige omstandigheden waren er ook schuld aan, dat ons een ander borduurwerk ontging, een klein lapje, ongeveer 2½ d.M. in het vierkant, een Annunciatie, Vlaamsch werk uit omstreeks 1480, een werk van groote distinctie.

Onder het glaswerk, over het algemeen van meer dan twijfelachtig gehalte, school één meesterstukje van goeden smaak. Wij bedoelen een komvormig glas met hoog opstaanden rand, op lagen stam, geëmailleerd met fijne lichtgroene varentakjes. Het is ontegenzeggelijk Duitsch fabrikaat, uit de 16e eeuw, in navolging van de Venetiaansche glazen, maar niettemin getuigt het ornament van een zeer eigen opvatting.

In de overige seriën zochten wij te vergeefs naar iets wat aan een desideratum voor ons museum beantwoordde.

A. PIR.

Mauritshuis te 's Gravenhage.

Behalve het in de vorige mededeeling genoemde schilderij van *Michiel Sweerts*, heeft het Mauritshuis dit jaar aangekocht een zeer belangrijk schilderij van *Pieter Quast*, een rond stukje op paneel, kaartspelers in een herberg voorstellend. Het was als *Brouwer* in den kunsthandel.

1) De neergeknielde Madonna en de geborduurde kazuifelrand werden voor rekening van de Vereeniging Rembrandt aangekocht.

Drie schilderijen werden achtereenvolgens aan het museum in bruikleen afgestaan. In de eerste plaats een aan Dr. C. Hofstede de Groot toebehoorend winterlandschapje, gemerkt *A. V. S. 1603*. Het herinnert wat compositie en opvatting betreft aan *Esaias van de Velde* (b.v. het stuk te München van 1618) en *Avercamp*.

Van zijn directeur ontving het Mauritshuis een zeer fraai en doorwerkt stilleven van *van Beijeren* in bruikleen, dat vooral door zijn kleurenpracht (veel nuances van rood en bruin) uitmunt.

De heer C. Hoekwater had de welwillendheid, een vroeg schilderij van *Dou*, het portret van Rembrandt's moeder, in bruikleen af te staan. Vroeger prijkte dit stuk een tijdlang in het Rijksmuseum als *Rembrandt* en wordt ook door Michel in zijn werk over dien schilder aan hem toegeschreven (p. 39). Maar het is later gebleken, een Dou te zijn van omstreeks 1631.

W. MARTIN.

Provinciaal Museum te Assen.

Aan de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum van Oudheden en Geschiedkundige Voorwerpen in Drenthe.

Mijne Heeren! Met de meeste belangstelling heb ik indertijd in de dagbladen gelezen, dat in het Oosten van Drenthe, bepaaldelijk in de gemeente Odoorn, tal van urnen en ander vaatwerk was gevonden. Ook kwam mij toen ter oore, dat deze voorwerpen niet alleen naar musea in den lande werden verzonden, maar ook als handelswaar onder particulieren van hand tot hand gingen. Jarenlang mij speciaal beziggehouden hebbende met de Praehistorische Afdeling der aan uwe zorgen toevertrouwde verzameling, kan ik niet ontkennen, dat deze berichten mij wel eenigszins met verwondering vervulden; de voorraad toch der zoo eensklaps in overwel digende massa gevonden urnen stemde tot nadenken. Toen ik echter Uw verslag over 1899, aan de Gedeputeerde Staten der Provincie Drenthe uitgebracht, onder oogen kreeg, schoof ik mijn twijfel naar den achtergrond, en nam aan, dat de door U daarin vermelde voorwerpen, als in het Museum opgenomen, moesten worden beschouwd te zijn echt en onvervalscht, en werkelijk te zijn gevonden ter plaatse, als in het verslag nader omschreven. Bepaaldelijk trok mijn aandacht hetgeen daarin in de onderafdeeling E op p. 135 vlg. voorkomt, voornamelijk de Nos. 1639, 1645 en 1646, zijnde drie kruizen «van roodbruine aarde, waarom een slang zich kronkelt»¹⁾

1) Zie een afbeelding in Afl. II der Bijdragen tot de kennis der prov. Groningen, enz.

en No. 1643, »een steenrood afgodsbeeld met kruis op de borst, de rechterarm vrij, de linker- over den buik.»

Het laatste voorwerp is blijkens de opgave van het verslag gevonden in een grafheuvel in het Odoornerveld, de twee laatstbedoelde kruizen in een tumulus aldaar, terwijl het eerstbedoelde kruis blijkens het verslag is gevonden »in het veld tusschen Valthe en Odoorn nabij het Valtherspaan», evenals ook »een paal op voet van roodbruine aarde, waaromheen een slang zich kronkelt» (No. 1640).

Uit deze opgaven in het verslag valt af te leiden, ten eerste dat deze voorwerpen met de zoogezegde verlaten buurt of verdwenen stad Hunsow niets te maken hebben en voorts dat de Nos. 1643, 1645 en 1646, uit een begraafplaats zijn te voorschijn gekomen; waarschijnlijk niet uit dezelfde. De juiste plaats blijkt niet, daar het Odoornerveld nog al eenige kilometers in het vierkant beslaat. Nu geen nadere aanduiding aan de opgave is toegevoegd, moet men aannemen, dat hier van een brandbegraving sprake is, daar lijk-begraving in Drenthe zoo goed als niet in den praehistorischen tijd voorkomende, zonder twijfel had moeten zijn vermeld. Of te zamen met deze hoogst belangrijke voorwerpen nog iets anders is gevonden, blijkt niet.

In ieder geval springt het ook voor den niet-deskundige in het oog, dat bij deze voorwerpen, (zij het bij No. 1640 misschien niet zoo duidelijk) Christelijke motieven zijn aangewend. Het symbool van het kruis met de slang is niet wel anders te beschouwen. Daarmede zou dus ten aanzien van den tijd van het ontstaan dezer voorwerpen een terminus a quo gegeven zijn, die omtrent vele andere in het Museum voorkomende mogelijk een gansch andere beschouwing zoude ten gevolge hebben dan de thans aangenomene, en zouden deze misschien in een gansch ander licht komen te staan. De opvatting omtrent de hoogte van beschaving ten aanzien der praehistorische bewoners van Drenthe zoude bij nader onderzoek kunnen blijken aanzienlijk te moeten worden gewijzigd.

Daarbij zoude dan nog komen een brandbegraving in Christelijken tijd, een zeker even opmerkelijk als zeldzaam voorkomend feit.

Dit alles, en nog veel meer misschien, zoude moeten worden afgeleid uit de bedoelde voorwerpen, indien 1°. hunne vindplaats vaststond, en 2°. hunne echtheid boven allen twijfel verheven was.

Wat nu de vindplaats betreft: voor allen is de aanduiding tamelijk vaag, ook voor de Nos. 1639 en 1640; alleen blijkt dat deze niet in een begraafplaats zijn gevonden.

Nu laat ik in het midden, of nauwkeuriger aanduiding Uwer Commissie mogelijk was bij de door haar hieromtrent ontvangen berichten. Dit alleen moet ik constateeren, dat mij voor eenige weken bij persoonlijk onderzoek ter plaatse, werd mededeeld, dat nabij

het Valtherspaan in de laatste 2 à 3 jaren geen oudheden zijn opgegraven. De namen mijner zegslieden staan eventueel Uwer Commissie ten dienste. Het vinden van dergelijke voorwerpen los in het veld, niet in een begraafplaats, maakt natuurlijk de zaak van minder verstrekkende gevolgen en dus van geringer belang voor de wetenschap.

Dit laatste geldt niet voor de andere door mij beoogde voorwerpen, de Nos. 1643, 1645 en 1646. Hierbij komt dat evenals van de vorige hunne echtheid niet boven alle bedenking verheven is. Integendeel, hieromtrent bestaan gegronde redenen voor twijfel.

En nu schijnt het mij toe, dat, zoolang deze niet voor zoover dit immer mogelijk is, is opgeheven, Uwe Commissie van tentoonstelling, althans van opname in de verzameling zonder nadere waar-schuwing zal moeten afzien. Dit klemt te meer, wanneer het Uwer Commissie zal gegeven zijn misschien binnen enkele dagen meer passende lokaliteiten voor het zoo belangrijk Museum te betrekken, en de verzameling weder op eenigszins behoorlijke wijze gerang-schikt ter bezichtiging te stellen. De gevolgen toch, die uit de expositie dezer voorwerpen als echte voortvloeien, zijn van te groot belang en van te ver strekkenden aard, dan dat de leden Uwer Commissie, als wetenschappelijke mannen, die voor hunne rekening zouden mogen nemen, vóórdat de echtheid dier voorwerpen en hunne vindplaats op de meest nauwkeurige wijze zijn nagegaan en gecon-stateerd.

Dat eenige urnen, ook van meer bijzonderen vorm, tezelfder tijd in het Museum opgenomen en uit dezelfde streek afkomstig, inderdaad niet als echt mogen worden aangenomen, zal, bedrieg ik mij niet, door Uwe Commissie worden toegegeven. Dat een aanduiding der plaats van herkomst als «verschillende tumuli onder de gemeente (Odoorn) en van diversen aangekocht» veel van de wetenschappelijke waarde dier vondsten wegneemt, ja de voorwerpen in vele gevallen tot zuivere curiositeiten maakt, eveneens. Intusschen bij de ontwijfelbaar echte exemplaren, wier vindplaats vaststaat, ook en bepaaldelijk in vroegeren tijd in het Museum opgenomen, is dit niet van zoo overwegend belang. Al zoude, gelijk door Uwe Commissie waarschijnlijk, zij het dan met leedwezen evenals door mij, zal moeten worden erkend, door vele exemplaren, wier echtheid niet boven allen twijfel vaststaat, de waarde der geheele verzameling op bedenkelijke wijze kunnen worden aangetast.

Hoe dit zij, ten aanzien der door mij meer bijzonder aangeduide voorwerpen mag geen onzekerheid bestaan. En is deze niet op te heffen, dan moeten zij als voorloopig zonder wetenschappelijke waarde worden terzijde gesteld.

Nu is het mij niet onbekend, dat waar zooals in Drenthe maar

al te dikwijls gebeurt, ieder zich bevoegd en bekwaam acht in tumuli en dergelijke begraafplaatsen te gaan graven, ja waar men logées op zulk een onderneming als op een extra-genoegen tracteert en als 't ware urnenjachten organiseert, waarbij dan het gevangen wild gespaard en als curiositeit bewaard blijft, echtheid en herkomst dikwijls moeilijk zijn na te gaan en vast te stellen. Maar hier geldt het iets anders. Er zijn urnen, beitels en dergelijke voorwerpen betrekkelijk genoeg, om waar beide vaststaan, althans voor de wetenschap de vruchten op te leveren, die nauwgezet en geduldig onderzoek kan afwerpen. En het komt op een zeker getal afgedwaalde objecten minder aan.

Niet alzoó bij de door mij bedoelde voorwerpen.

In dezen is het wetenschappelijk belang, gelijk ik reeds betoogde, te overwegend. En nu bleek mij bij een onlangs ter plaatse ingesteld onderzoek, dat de echtheid ook dezer voorwerpen aldaar ten zeerste werd betwijfeld, terwijl hunne herkomst om geen ander woord te gebruiken als niet vaststaande werd aangemerkt, daargelaten nu nog, dat de in het Verslag opgenomen aanduiding uit wetenschappelijk oogpunt inderdaad te vaag moet worden genoemd. De mogelijkheid is derhalve niet uitgesloten, dat de boven omschreven voorwerpen, evenals andere, nu onlangs zijn vervaardigd, en de opgaven omtrent de vindplaatsen door de vervaardigers zijn verzonnen. Mij zijn zelfs de namen der waarschijnlijke fabrikanten genoemd, (zij staan te Uwer beschikking, zoo zij bij Uwe Commissie of enkele harer leden niet bekend mochten zijn) en wel ook bepaaldelijk ten aanzien der voorwerpen, waarom het hier gaat, al werd de mogelijkheid der echtheid van een der nummers 1639, 1645 en 1646 toegegeven, naar welk echt model de andere dan zouden zijn gefabriceerd.

Ik wil niet beweren, dat mijne zegslieden in dezen mij de feiten, zooals zij inderdaad zijn voorgevallen, hebben medegedeeld, maar ik meen, èn met het oog op het belang der zaak èn uit hoofde mijner vroegere betrekking tot het Museum, aan Uwe zorgen toevertrouwd, Uwe aandacht ten ernstigste op deze omstandigheden te moeten vestigen. Een onderzoek, desnoods, nu m. i. daartoe werkelijk termen bestaan, een gerechtelijk — mag in dezen niet achterwege blijven. De wetenschappelijke waarde der verzameling, althans van een groot gedeelte daarvan, staat op het spel

Gerechvaardigde twijfel toch omtrent echtheid en herkomst van eenige voorwerpen, werkt, zoo daaraan geen einde kan worden gemaakt, min of meer op alle dergelijke in de verzameling aanwezige terug.

Ik eindig met de mededeeling, dat het mijn voornemen is dit schrijven in het eerstvolgend nummer van het Bulletin van den

Oudheidkundigen Bond te publiceeren, en zoo dit in tijds mij mocht geworden, tevens Uw antwoord. Het komt mij toch zeer gewenscht voor deze zaak ook in ruimer kring aan het oordeel van deskundigen te onderwerpen.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn,

Uw dienstwillige,

Rotterdam, September 1901.

SEERP GRATAMA.

N A S C H R I F T.

Het bedoelde antwoord der Commissie is mij alsnog niet geworden, maar wel een bericht, dat het mij «binnen kort bereiken zal».

R^m 18 Oct. 1901.

S. G.

Friesch Museum te Leeuwarden.

Bij het afgraven van de Juckematerp onder Finkum (bij Leeuwarden) zijn eenige belangwekkende oudheden gevonden. Merkwaardig vooral zijn een fraaie kam van been, twee bronzen klokjes voor schapen of runderen, zooals er ook zijn gevonden in den aan Romeinsche oudheden rijken omtrek van Nijmegen, verder fragmenten van lederen sandalen en eindelijk een Francisca- of Frankische (Friesche?) werpbijl, van vorm geheel gelijk aan die, welke werd gevonden in het graf van den Koning der Franken Childerich I, die in 481 na Chr. werd begraven.

De eigenaar der terp, de heer T. Ijtsma te Leeuwarden, heeft al deze voorwerpen aan het Friesche Museum ten geschenke gegeven. De bijl is de eerste van deze soort, die het Museum thans bezit.

N. R. Ct. 10 Sept. IA.

Verlagen van Vereenigingen.

Jaarverslag van de vereeniging „Oud-Dordrecht”. 1900-1901.

Het afgelopen jaar was voor deze Vereeniging rijk aan gelukkige gebeurtenissen. Wegens een legaat van Mej. Delhez verkeerden de financiën in een beteren toestand, en wegens eenige schenkingen zijn de verzamelingen belangrijk uitgebreid.

In het bijzonder dient de aandacht gevestigd te worden op het legaat van den heer A. J. Lamme, bevattende een aantal teekeningen van Aart Schouman, Arnoldus Lamme e. a., die voornamelijk den topographischen atlas ten goede komen, en op het geschilderd portret van den raadpensionaris Johan de Witt, dat door de dames Enschedé te Haarlem en Mevr. Doyer-Enschedé te Velp, geschonken werd.

Vereeniging tot instandhouding van Oude Gebouwen te Dordrecht.

Uit het niet gedrukte verslag dezer Vereeniging vernemen wij het volgende van bevriende zijde:

De Vereeniging verwerft zich, dank zij haar ijverig streven, in steeds ruimer kring sympathie. Het door haar uitgegeven boekje »Oude Gebouwen te Dordrecht», dat tijdens de vergadering van den Bond aldaar verscheen, is bijna uitverkocht en vergde van de Vereeniging geen groote offers, door den steun van een kunstlievend stadgenoot, die hiertoe f100.— aan de Vereeniging ter hand stelde. Door het optreden der Vereeniging werd een aardige gevel aan het Steegoversloot No. 58 behouden. Reeds was tot amotie besloten en was het architectonisch zeer arme ontwerp voor een nieuwen gevel bij het Dagelijksch Bestuur ingezonden. Na een onderzoek door het bestuur, waarbij bleek dat de oude gevel soliede genoeg was en dat deze met geringe kosten was te restaureeren, verklaarde de eigenares zich bereid dit werk op haar kosten volgens de plannen van het bestuurslid, den architect H. E. van der Kaa, te doen uitvoeren.

De bedorven tuitgevel werd als trapgevel hersteld, waarbij gebruik gemaakt kon worden van de kanteel- en kraagsteenen van een uit denzelfden tijd dateerenden gevel aan de Lindegracht, waarvan de amotie niet meer was tegen te gaan door den bouwvalligen toestand

van het perceel. Door medewerking van den Directeur van Gemeentewerken werden toen bij de afbraak genoemde steenen voor de Vereeniging gereserveerd.

Bij de restauratie is de grijze verflaag verwijderd, die de sierlijke tympanvullingen bijna onzichtbaar maakte, waardoor het mozaiek van rooden baksteen en zandsteen weder in oorspronkelijke kleur tot zijn recht kwam. Het bijwerken van de trap en van den zeer beschadigden cordonband werd zeer naar wensch verricht, zoodat het Bestuur hierin aanleiding vond om aan denzelfden architect de restauratie op te dragen van den gevel aan de Nieuwstraat No. 33 (zie Oude Gebouwen bl. 43).

Deze gevel, met zijn fraaie metselmozaieken en sierlijke kapiteeltjes, verkeerde in zoo droevigen toestand, dat zelfs erkende specialiteiten op het gebied van het restaureeren van gebouwen er tegen opzagen hieraan te beginnen. Men is er echter in geslaagd de vermoldde kozijnen een voor een met de grootste zorg te verwijderen en door nieuwe te vervangen, waarbij de penanten, enz. door ijzerwerk werden gesteund. Vóór hiertoe over te gaan werd de geheel verknoeide top tot het mozaiekfries afgebroken.

Deze vrij kostbare restauratie, waarvoor de eigenares, de Christelijke Jongelingsvereeniging, geen fondsen bezat, werd mogelijk gemaakt door de subsidies van het Rijk en de Gemeente en verschillende giften van particulieren. Het Bestuur mag met voldoening verklaren, dat het behoud van dezen belangrijken gevel ook zal medewerken om andere gevels voor ondergang te behoeden.

Ook aan de voorgenomen restauratie van de O. L. V. of Groote Kerk te Dordrecht werd door deze Vereeniging de stoot gegeven en onder haar leiding werd eene commissie hiertoe gevormd.

Door de verbreding van de Vischbrug komt een der belangrijkste gevels thans geheel vrij. Wij bedoelen die van het pand aan de Groenmarkt, waarvan wij een afbeelding plaatsten op bladz 225 van den 1sten jaargang van dit Bulletin. Wij hopen dat de Vereeniging, die blijkens bovenstaand verslag zoo nuttig werkzaam is, ook aan dezen gevel haar aandacht zal wijden.

Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem.

Wij ontvingen het verslag over 1900 van de Commissie van het Museum van Kunstnijverheid, te Haarlem, een der stichtingen van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid.

De verzamelingen kregen, door den gunstigen financiëlen toestand,

meer dan vorige jaren, uitbreiding. -- Op de werelddtentoonstelling te Parijs werd veel gekocht. Uit het verslag mag men opmaken, dat zulks met takt geschiedde, en dat men poogt zooveel mogelijk alle nieuwe industrieën, alle technische verbeteringen door degelijke voorwerpen te laten zien.

Het bestuur wordt steeds bereid gevonden ook andere gemeenten van de verzamelde schatten te laten profiteeren, door desgevraagd op tentoonstellingen enkele stukken of seriën in te zenden. Ook door de boekerij en de plaat-verzameling wordt, dank zij deze liberale opvatting, veel nut gesticht. Wij lezen met genoegen dat de kring van belangstellenden zich steeds uitgebreid en dat van H.H. Directeuren en Leeraren van Gymnasia, Hoogere Burgerscholen, inrichtingen voor ambacht- en teeknonderwijs en andere onderwijsinrichtingen verschillende aanvragen werden ontvangen. »Het is zeker »een verblijdend verschijnsel,» lezen wij verder, »dat in de kringen van »het Middelbaar Onderwijs de wenschelijkheid wordt gevoeld om het »kustonderwijs, meer dan tot nog toe het geval was, op den voor- »grond te stellen; hiervan zullen de beste resultaten voor de toekomst »kunnen worden verwacht».

Oude Monumenten.

De Stichting van het Kasteel te Muiden.

Wanneer wij onze aandacht vestigen op een oud en eerbiedwaardig kasteel, als het Muiderslot, dringt zich al spoedig de vraag op: Door wien, en wanneer werd dit kasteel gebouwd?

Raadpleegt men verschillende geschiedschrijvers over deze vragen, dan ontvangt men ook verschillende antwoorden. Zoekt men de geschiedkundige bronnen zelve op, dan vindt men onvoldoende en duistere mededeelingen.

In 1285 verklaart Gijsbrecht IV van Amstel het slot aan Graaf Floris V af te staan, en de Rijkskronijk van Melis Stoke, een tijdgenoot van Floris, bericht dat deze het slot kocht, en deed maken. Moet men hieruit afleiden dat hij ter plaatse van het gekochte slot een nieuw deed maken?

Het wil mij voorkomen dat de onzekerheid waarin de geschiedschrijvers ons laten, verbeterd kan worden, door de gegevens welke

het gebouw zelf verschaft; het ontbreken van de kennis van dergelijke gegevens heeft kennelijk den schrijvers parten gespeeld.

Van deskundige zijde verscheen tot nu toe nimmer een archeologische studie over dit onderwerp. Wel werd het kasteel door den architect Gosschalk ¹⁾ opgemeten, geteekend en in 16 §§ beschreven, doch het resultaat van dezen arbeid is van weinig waarde. De teekeningen en de beschrijving zijn geheel onbetrouwbaar. Zoo is b.v. een der merkwaardigste architectonische deelen van het bouwwerk, een traptorentje met *achtzijdige* kunstig gemetselde trap, *zeszijdig* geteekend en beschreven. De in grondplan *ovaaal*vormige Zuidertoren is als *cirkelvormig* en zonder toegang geteekend. Van

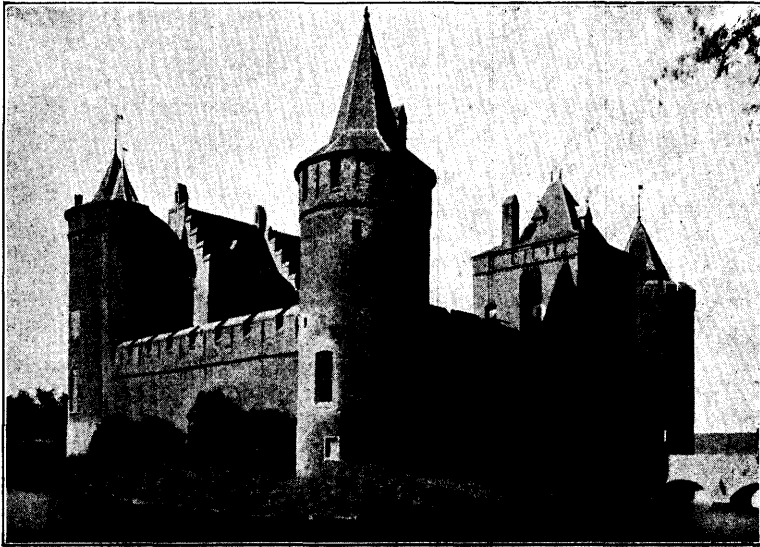

Fig. 1.

de oorspronkelijke stijlvormen van het Slot noemt de schrijver alleen die op, van een schoorsteenmantel op de tweede verdieping, als laat 13de-eeuwsche. De vorm van het grondplan noemt de schrijver 13de-eeuwsch, maar deze kan ook 14de-eeuwsch genoemd worden.

Wanneer men nu ziet dat de arbeid van den architect Gosschalk, van 1873, nog onlangs, in de beschrijving van Noordh. Oudheden in de uitgave van het Koninkl. Oudheidk. Genootschap van 1900, dus 27 jaren later, niet alleen voetstoots werd overgenomen maar boven-

1) Het kasteel te Muiden, zooals het was in het jaar 1873, door J. Gosschalk, Amsterdam, G. Theod. Bom, 1874. Uitgave van het Oudheidkundig Genootschap.

dien »gelukkig» genoemd wordt, dan heeft men hier bewijzen te meer voor de gebrekkige bekendheid met het Muiderslot en met de archeologische waarde van dit Slot.

Ik wil pogen, in deze studie de archeologische gegevens te verzamelen, welke de geschiedkundige kunnen aanvullen en deze laatste duidelijk en begrijpelijk maken, en hierdoor de vraag naar de stichting en den stichter van het Slot tot nadere oplossing brengen.

Het Kasteel werd klaarblijkelijk gebouwd in twee gedeelten.

Van het eerstgebouwde gedeelte is thans nog aanwezig: de Noordertoren; het hooge gebouw ter lengte van de ridderzaal; het lage gebouw minstens ter lengte van het keukenvertrek.

Deze bouw onderscheidt zich van het later aangebouwde gedeelte door de volgende kenmerken: 1°. de schuin binnenwaarts hellende opbouw der buitenmuren; 2°. de ruitvormige versieringen in het metselwerk der buitenmuren, waarvan de sporen op verschillende plaatsen, vooral aan den Noordertoren, en op het binnenplein zichtbaar zijn; 3°. de vorm der deuropeningen met rondboog-overkluizing in de ridderzaal; 4°. de erkervormige privaatbouw; 5°. de balkgaten in de muren van het keukengebouw voor de inrichting van een houten »hourd»bouw met »machicoulis».

Zeer waarschijnlijk was de eerste stichting van het Slot niet grooter van omvang, en had deze alleen ten doel als wacht- of tolhuis tot afsluiting van de Vechtmonding te dienen.

De juiste grens van den Noord-westelijken vleugel van den bouw wordt aangegeven door den trapjesgevel ten westen van de ridderzaal, die het overblijfsel is van den ouden eindgevel.

De juiste grens van den Noord-oostelijken vleugel is thans niet meer te constateeren. Deze grens bevond zich waarschijnlijk bij den eindmuur van het keukenvertrek, daar in dezen muur geen oorspronkelijke communicatieopening tusschen de wederzijds aansluitende vertrekken gevonden wordt en de vloeren dezer vertrekken hier belangrijk in hoogte verschillen.

De geringe dikte der gevelmuren, normaal slechts 100 centimeters, en bij andere middeleeuwsche kasteelen regelmatig 150 à 180 centimeters bedragende, pleit ook voor een bescheiden afmeting van den bouw.

Tot woning van een aanzienlijk adellijk heer kon deze bouw wegens zijn geringe afmetingen niet bestemd zijn. Deze veronderstelling verklaart de zonderlinge plaatsing van den waterput nabij den hoofdtoegang en in het hart van den keukenmuur, als gevolg van de afwezigheid van een ruim binnenplein; en vooral de geringe afmetingen van het Slot.

Het later aangebouwde of tweede gedeelte omvat het overige van het kasteel, namelijk: het verlengde gedeelte van het hoofdgebouw met den Westertoren; den Zuidertoren; den Poorttoren; den Oostertoren met het kapelgebouw, en, de verbindingen tusschen deze torens als verdedigbare afsluitingen van het binnenplein.

De bouw van dit tweede gedeelte onderscheidt zich van dien van het eerste door de volgende kenmerkingen: 1°. de vertikale opbouw

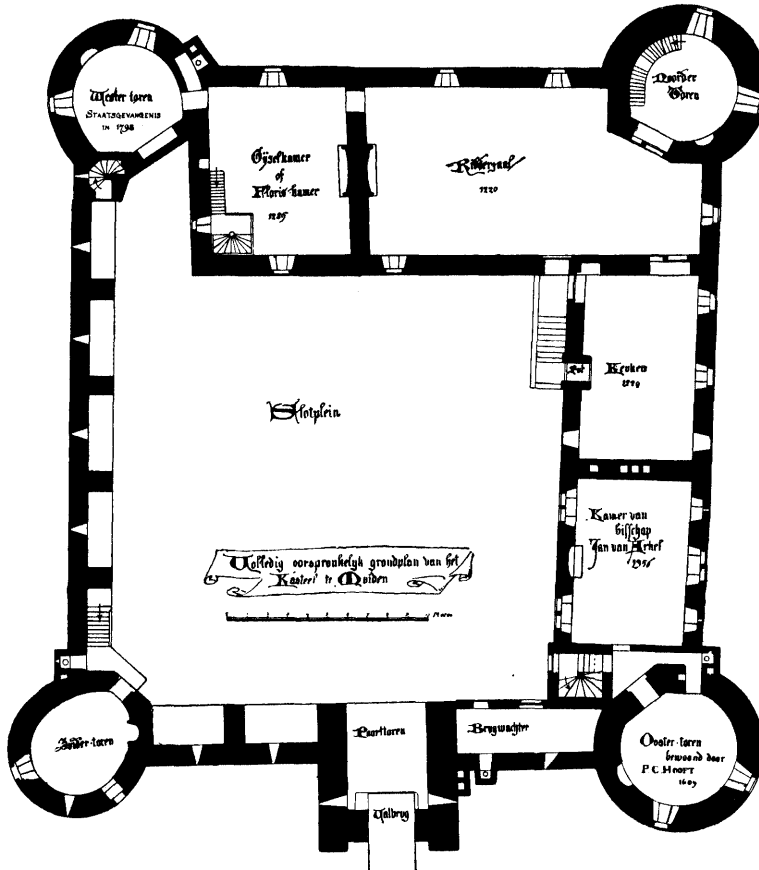

Fig. 2.

der buitenmuren; hierdoor bleef o.a. de aansluiting van het oudere en nieuwe metselwerk bij de ridderzaal aan voor- en achtergevel zichtbaar; bij deze hooge muren zijn namelijk sprongen in het metselwerk te constateeren, welke van beneden af naar boven toe in grootte toenemen en aan den voet van het dak ± 10 centimeters rabat aangeven, tusschen de oudere en nieuwere muren, als gevolg

van den schuinen stand der eerste en den verticalen stand der jongere; 2°. de volstreckte afwezigheid van overblijfselen eener ruitvormige versiering in het metselwerk zooals bij de muren van den eersten bouw zichtbaar is; 3°. de bouw der privaten vanaf de gracht kokervormig opgemetseld en hunne distributie in de hoeken der torens; 4°. de constructie van steenen machicoulis boven den doorgang van den poorttoren; 5°. de toepassing van spitsbogen bij den poortdoorgang en Zuid-westelijken muurgang; onder vier van de vijf in de 18de eeuw met kleine steentjes vermetelde bogen van dezen muur is thans nog het beloop der oorspronkelijke spitsbogen zichtbaar.

Ook valt te constateeren dat het onderling verband tusschen de verschillende torens, en de plaatsing der traptorens en de communiciewegen naar de verschillende vertrekken aantoonen, dat alle deelen van den tweeden bouw gelijktijdig, althans volgens een zelfde bouwplan gemaakt zijn geworden.

Het doel van dezen aanbouw was, de uitbreiding van het eerste slot tot een kasteel geschikt ter bewoning voor een aanzienlijk adellijk heer met zijn hof en huishoudelijken nasleep. Het model voor dezen bouw werd ontleend aan het Romeinsche castrum-type dat in Frankrijk reeds in de 12^e eeuw toegepast werd bij de kasteelen Lillebonne en Courcy ¹⁾ en in de Nederlanden bij alle kasteelen uit de 13^e en 14^e eeuw wordt aangetroffen als b.v. Brederode, Medemblik, Ammerzode, enz. Dit castrum-type is kenbaar aan het rechthoekig grondplan met binnenplein en ronde of vierkante uitspringende hoektorens, en gemakkelijk te onderscheiden van het Donjon-type afkomstig van de Noormannen en kenbaar aan de ringvormige verdedigbare omsluiting van een grooten woontoren, de Donjon.

Het donjon-type werd na 1200 in Nederland niet meer toegepast; in Engeland daarentegen algemeen.

In Frankrijk werden beide typen vaak gecombineerd toegepast, en diende de donjon dan als laatste bolwerk waarin de bewoner zich bij overmeestering terugtrok.

De tijdperken van den bouw, van het eerste en het tweede gedeelte van het Muiderkasteel schijnen nauwkeurig te bepalen.

De houten machicoulisbouw aan het oudste gedeelte gebruikt en de steenen machicoulisconstructie van den Poorttoren kunnen ons spoedig op weg helpen. In den loop der 13^e eeuw werd de houten machicoulisbouw door eenen steenen verdrongen. De Donjon van

1) Krieg von Hochfelden, Geschichte der Militärarchitectur.

Coucy ¹⁾ van 1220—1230 gebouwd, heeft reeds steenen consoles onder den nog houten »hourd».

Krieg von Hochfelden ¹⁾ zegt: »um (den dakvoet bij torens, Donjon enz.) zieht sich seit dem Ende des XII. Jahrhunderts ein hölzerner, seit dem Ende des XIII. ein steinerner Umgang mit Giesslöchern» (machicoulis) en Violet-le-Duc ²⁾ »vers le milieu du XIIIe siècle, on avait cherché à rendre des hourds] de charpente, moins faciles à brûler» en »ces sortes de machinicoulis (van steen) étaient fort en usage au XIVe siècle, et ils étaient préférables aux machicoulis des hourds de bois.»

Op grond hiervan kunnen wij den eersten bouw naar het begin van de 13e eeuw en den tweeden naar het einde van die eeuw verwijzen.

En hiervoor vinden wij nadere bevestiging; wat het tijdstip van den oudsten bouw betreft in: 1°. de romaansche deurvormen in de ridderzaal; 2°. den erkervormigen privaatbouw; soortgelijk privaat maakte den moordaanslag op Graaf Govert met den bult in 1075 te Antwerpen, mogelijk; 3°. den vierkanten waterput in het hart van den keukenmuur; gelijk systeem is toegepast in den 12^e-eeuwschen Donjon van Rochester; 4°. de in de 13^e eeuw in gebruik gekomen dakhelling van 60°. Zoodat het oudste gedeelte gebouwd zal zijn geworden in het eerste kwart der 13^e eeuw.

En, wat het tijdstip van den tweeden bouw betreft in: 1°. de genoemde spitsbogen; het kasteel Brügggen ³⁾ in grondplan bijna gelijkvormig aan Muiden en gebouwd in 1264, heeft nog alleen rondbogen; het kasteel Brederode, tegen 1300 gebouwd, heeft enkele spitsbogen en evenals Muiden nog rondbogen in de trapconstructies; de toren van het kasteel Rechteren, in 1315 gebouwd, heeft geen enkelen rondboog meer, alleen spitsbogen en segmentbogen; 2°. den kokervormigen privaatbouw evenals te Brederode; 3°. de hoogte boven de gracht van den walgang van den hoogsten toren te Muiden welke hoogte 19 Meter bedraagt, terwijl die van den toren te Rechteren in 1315 gebouwd, 23 Meter meet; bij de lagere torens te Muiden is deze hoogte evenals bij den toren te Brederode en de torens te Ammerzode 16 Meter. Als regel is aan te nemen dat deze hoogte geleidelijk toenam van af het einde der 13^e eeuw tot de 15^e in verband met de verbetering der schiettoestellen. Zoodat het einde der 13^e eeuw als stichtingstijd dient te worden aangenomen.

Voor een bepaald onderdeel van den tweeden bouw dient evenwel

1) Geschichte der Militärarchitectur.

2) Dictionnaire de l'Architecture.

3) Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Düsseldorf 1891.

een uitzondering te worden gemaakt, namelijk, voor het zoogenaamde kapelgebouw, gelegen tusschen den Oostertoren en het keukengebouw. De hier aanwezige kruisvormige vensters en het gebogen segmentvormige houten kapelplafond van gothische constructie wijzen de stijlvormen aan van het midden der 14^e eeuw. Het kasteel Kriekenbeck ¹⁾ in 1357 gebouwd, heeft gelijksoortige kruisvensters. Daar dit deel van het gebouw op grond van distributieve architectonische eischen tot den bouw van het tweede gedeelte van het kasteel moet gerekend worden, is het duidelijk dat hier in de 14^e eeuw een verbouwing plaats heeft gehad.

Met de wetenschap van de tijdperken van stichting der ver-

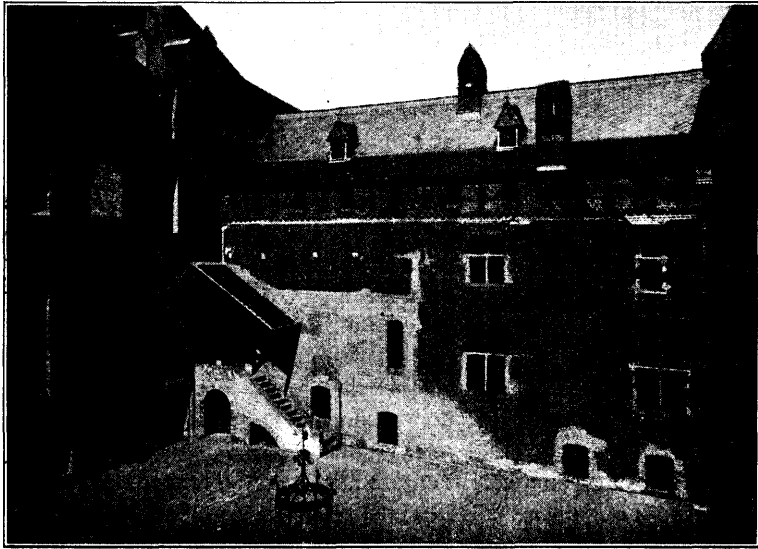

Fig. 3.

schillende deelen van het Kasteel, zijn de overige geschiedkundige gegevens niet meer voor velerlei uitlegging vatbaar, maar worden deze volkomen helder en begrijpelijk, zoodat ook de stichters zijn aan te wijzen. In 1203 ²⁾ had de bekende strooptocht van Wouter van Egmond en Albrecht Banjaert van Brederode met hun Kennemers langs Amstel en Vecht plaats; tot wraakneming op den Bisschop van Utrecht en zijn leenman den heer van Amstelle, waarbij dezer beider landerijen en eigendommen verwoest werden. Blijkens de

1) Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Düsseldorf 1891.

2) *Van der Aa*, Aardrijkskundig woordenboek; — *Ter Gouw*, Het Slot te Muiden; — *Mr. N. de Roever*, Hooft herdacht; — *Jacobus Koning*, Geschiedenis van het Slot te Muiden; — *Scriverius*, Nederlandsche oudheden, Amsterdam 1636.

gedetailleerde beschrijving van die Kennemers-exkursie, lag de Vechtmonding toen onbewaakt open en bestond het oudere Slot nog niet.

In 1223 zien wij Gijsbrecht II van Amstel te Utrecht geroepen, om tegenover den Bisschop Otto II en de Abdis van Elten met hunne getuigen plechtig te doen verklaren: op zekere goederen in »Nardingherlant» alleen persoonlijke rechten te kunnen doen gelden, zonder aanspraak voor zijne zonen en erfgenamen, behoudens gunstige bewilliging der Abdis. Dit feit is in een charter omschreven. Ter Gouw besluit er uit, dat met de goederen in Nardingherlant, welk land de Abdis in vruchtgebruik had van den Bisschop, het Muiderkasteel bedoeld is; en alleen de bouw van dit Slot door Gijsbrecht, de vermelde plechtige verklaring motiveert.

De verklaring is voor mij een bewijs, dat Gijsbrecht niet de bouwer was, maar alleen het slot in leen van den Bisschop en in achterleen van de Abdis ontvangen kan hebben. Niemand zal toch een Slot bouwen en tegelijk verklaren dat zijn naaste erfgenamen daarop alleen rechten zullen mogen laten gelden door de gunst van derden. In zoodanig zonderling geval zou bij eventueele ongunstige instemming minstens genomen een schadevergoeding voor de bouwkosten bedongen zijn geworden. Het feit is aldus te verklaren: De Bisschop had in 1202 geleerd de Vechtmonding als toegang tot zijn gebied niet onbewaakt te mogen laten; hij bouwde er een wachthuis, tevens tolhuis, maar kon de bezetting hiervan kwalijk aan de zorgen der Abdis toevertrouwen; gewapende Abten beklommen toen wel de tinnen, maar van Abdissen weet ik geen voorbeeld; daarom droeg hij de bewaking op aan den naasten leenman Gijsbrecht, voorloopig voor zijn leven, zonder erfrecht voor zijn nakomelingen. Het wachthuis was het oudste gedeelte van het Muiderkasteel, het vroeg 13de-eeuwsche gedeelte. De stichter was Bisschop Otto II van Utrecht.

De diensten welke Gijsbrecht den Bisschop bewees, waren hem voordeelig. In 1225 verkreeg hij de gerichtten met tollén en tienden van landen en visscherijen van Muiden, Weesp en Diemen.

Gijsbrecht II was een trouw en goed leenman. In den slag bij Ane in 1227 tusschen de Bisschoppelijken en de Drenthenaren vocht hij zich dood. Zijn opvolgers behielden de gunst van Bisschop en van Abdis, totdat de rebel Gijsbrecht IV, wiens nagedachtenis berucht zou worden door zijn ontrouw, hoogmoed en wraakzucht, het al te bont maakte.

Deze Gijsbrecht werd in 1280 van al zijn rechten als Stichtsleenman vervallen verklaard en genoodzaakt zijn Muiderbezittingen in 1285 aan Floris V af te staan, waardoor het Muiderslot onder

Hollandsch beheer kwam. Algemeene oorzaak hiervan was het volgende: Gijsbrecht IV zag er geen gewetensbezwaar in, den oorsprong en den aard zijner goederen en zijner macht te miskennen, en streefde naar uitbreiding daarvan ten koste van zijn leenheer. Zijn Muiderbezittingen beweerde hij in onafhankelijk eigendom te hebben op grond van brieven van den Paus en van den Roomsche Koning Willem II. Ofschoon Stichtsleenman ontkende hij de rechten van Bisschop en Abdis en trad hij met driestheid tegenover den Bisschop op. In 1268 poogde hij, niet zonder succes, zich door list en bij verrassing zelfs meester te maken van de stad Utrecht. In 1270 noodzaakte hij Bisschop Jan van Nassau hem het kasteel »Vredelant» in pandhouding af te staan. Dit sterke Stichtsche kasteel, in 1250 door Bisschop Hendrik van Vianden gebouwd, had hij vroeger reeds getracht meester te worden, doch de belegering was mislukt. Nu plaatste hij er zijn broeder Arnout van Amstel op, en deed dezen de belangen van den Bisschop en van de Stichtenaren dwarsboomen door het heffen van een nieuwen tol op de Vecht en den toegang tot Utrecht langs dezen weg af te sluiten. Naarmate evenwel zijn houding tegenover den Bisschop kwaadaardiger werd, zien wij die tusschen Utrechts Bisschop en Graaf Floris de V^{de} welwillender en hulpvaardiger worden. In 1274 en 1278 sloten de laatsten verdragen, waarbij aan Floris en zijn opvolgers ten allen tijde recht van vrijen oprit door Utrechts poorten verzekerd werd.

Floris' hulp was den Stichtschen nu gewaarborgd en de Bisschop bood Gijsbrecht aan, het Vreelandsche pand af te lossen. Natuurlijk zonder gevolg, zoodat de Bisschop Vreeland moest terugeischen en belegeren. Toen deze belegering mislukte, trad Floris op, en eerst nu kreeg de Bisschop zijn Slot terug. Gijsbrecht werd gevangen genomen en zijn helper Herman van Woerden nam de vlucht naar het Buitenland.

De Bisschop rekende af, door Gijsbrecht vervallen te verklaren als Stichtsleenman; het Slot Amstel te schenken aan Jan van Persijn en Muiden dato 24 Januari 1280 aan Floris in pand te geven voor de gemaakte oorlogskosten. Aldus kwam het Slot te Muiden, de stichting van Bisschop Otto II, voor 't eerst onder beheer van Graaf Floris V.

Floris schijnt het bezit van Muiden van veel waarde te hebben geacht. Hij benutte zijn pandhouderschap. Al aanstonds, in Mei 1280, koopt hij de rechten der Abdis op de Nardingherlantsche goederen af. In den brief van 18 Mei, een van de vier over dezen afkoop bewaard gebleven brieven, verklaart de Abdis de betaling der koopenningen kwijt te schelden, wanneer Gijsbrecht Muiden mocht terugeischen; zoodat het beklinken van dezen koop van den

kant der Abdis met geen al te gerust geweten schijnt te hebben plaats gevonden.

Deze gewetensonrust van de Abdis kan een gevolg geweest zijn van de overweging dat de Nardingherlantsche goederen vroeger aan Gijsbrecht in achterleen waren afgestaan, en bijgevolg nu bezwaarlijk aan Floris verkocht konden worden, zonder de rechten van Gijsbrecht op deze goederen te miskennen.

Intusschen werd Gijsbrecht gevangen gehouden tot hij vijf jaren later Muiden aan Floris afstond.

Dit afstaan wordt vermeld in den verzoenbrief »ghegeven in ons Heeren jaere 1285 in S. Simons ende Juden avonde'' waarin o.a. verklaard wordt:

»Wij Willem Broeder Heeren Gijsbrecht des Heeren van Amstelle »ende Proost van S. Jans tot Utrecht, ende wij Gijsbert Heere tot »Amstelle, ende wij Aernoudt Broeders van Amstelle, Maecken kont, etc. »Dat wij eenen twist hadden mit onsen Heere den Bisschop Janne van »Utrecht, ende mit eener Edeler manne onsen Heere Heeren Florense »Grave van Hollandt, waer bij dat wij in vanghenisse quamen der »voorghenoemder twee Heeren, etc.; Vertijen (beteekent m. i. wat wij noemen verjaren; alle recht en aanspraak verliezen; verbeuren; »in dit geval afstand doen van) »Nardingherlandt, Muyden (het Slot) »ende Muderpoort (de stad met poorters), Windelmerebroecke ende »het Reygerbosch, mit alle zine behoorte, etc. Voorts draghen die »van Amstelle den Grave op alle hun goet, ende ontfanghen dat »van hem weder te leen. Noch beloven sij dat de Gifte van Amstelre- »damme, die ghegeven was Heeren Janne Persijne, ende al dat »daer toe behoort, als van verboerden goede ghestade te houden, »etc. stellende van alles Borghen,» enz. enz.

Toen Gijsbrecht aldus het Muiderslot »vertijde» of afstond en al zijn »goet», zijn persoonlijk eigendom aan Graaf Floris opdroeg, had deze het Slot reeds als pandhouder des Bisschops, en door afkoop van de Abdis gedeeltelijk in zijn macht. Maar toen was het tweede gedeelte van het kasteel, het laat 13^e-eeuwsche nog niet gemaakt. Dit blijkt duidelijk. Vooreerst omdat Floris het liet maken zooals »Melis Stoke», de gevangenneming van Floris in 1296 vermeldende, getuigt:

- »Si voeren te Muden metten Grave
- »Ten huse, dat hi mit Sire have
- »Hadde ghecocht ên doen maken''

en hij dit niet gedaan zal hebben tijdens de gevangenschap van Gijsbrecht, zoolang deze zijn rechten op het Slot handhaafde en hiervan blijkens den zoenbrief geen afstand gedaan had.

En vervolgens omdat in den »soenbrief» van dit maken niets ver-

meld is, terwijl de verbouwing van het verbeurd verklaarde kasteel van Herman van Woerden, toen ook deze zich met Floris verzoende, duidelijk vermeld werd. In den »soenbrief» ¹⁾ tusschen Herman van Woerden en Floris leest men o a.: »Ick Herman Heere van Woerden »maecke kondt, etc. . . . etc. Draghet den Grave op alle sijn goet, »ende ontfanght dat weder van hem te leen. . . . Voorts belooft »hij dat Steenhuys dat de graaf te Woerden heeft doen maecken, »hem ghelden sal te sijnen wille, op ende af te rijdene, etc. stellende »ook Borghen, enz. enz.

Floris deed het tweede gedeelte van het Muiderkasteel dus maken tusschen de jaren 1285 en 1296. En waarschijnlijk spoedig na '85 daar het Gijsbrecht, die al zijn goederen aan Floris »opdroeg» en afstond en deze weder in leen terug ontving behalve zijn Amstelbezittingen welke in handen van Jan Persijn bleven, tot woning moet gediend hebben.

Floris dacht door deze schikking den kwaadaardigen Gijsbrecht onder den duim te kunnen houden. Doch hij rekende buiten den waard.

Gijsbrecht wreekte zich door den Graaf in 1296 verraderlijk te Muiden gevangen te zetten in 't zelfde kasteel waarin ook hij zelf tot gevangene vernederd was geweest. Behalve dat Gijsbrecht zich even ontrouw tegenover zijn tweeden leenheer den Graaf betoonde als hij zulks tegenover den Bisschop van Utrecht geweest was, gaf hij ook blijk van trouweloosheid door den Graaf buiten het kasteel te laten vermoorden; een verdediging van Muiden tegenover Klaas de Grebber, den kamerdienaar van Floris, die zijn meester wilde bevrijden en Muiden belegeren, durfde hij niet aan; en toen na den moord op Floris, de samenzweerder Velzen gevat en zijn slot Kroonenburg verwoest was en het volk op Muiden aanstoof, nam hij de vlucht.

Het Muiderslot werd toen verlaten gevonden; voor verwoesting bleef het als bezitting van den vermoorden Graaf, gespaard; van wege Holland werd als kastelijn Dirk van Haarlem met de bezetting belast.

De dood van Floris en de bezetting van Muiden door een Hollandschen kastelijn gaven Utrechts Bisschop aanleiding zijn oude aanspraken op het bezit van Muiden te doen gelden. De Bisschop had in 1280 Muiden niet aan Floris in eigendom, maar slechts in pand gegeven; hij had, door de omstandigheden gedwongen, bedoeld van dezen belangrijken toegangsweg tot Utrecht slechts tijdelijk afstand te doen, en te eeniger tijd het pand in te lossen. Graaf

(1 *Scrivervius* Nederlandsche Oudheden, Amsterdam 1636.

Floris had den Bisschop in dit opzicht, zooals wij zagen, verschalkt. Maar nu achtte deze het oogenblik gekomen, zijn oude rechten te handhaven.

Dientengevolge werd Muiden gedurende de 14de eeuw een twist-appel tusschen Utrecht en Holland. De quaestie kon alleen door het zwaard beslist worden.

De gerechtigheid droeg in de 14de eeuw wel, evenals nu twee attributen, de weegschaal en het zwaard, maar de eerste werd in de praktijk destijds even weinig erkend als tegenwoordig.

In 1297 sloeg Bisschop Willem een beleg om het slot. De zwakke

Fig. 4.

bezetting gaf zich gewillig over, juist daags voor de hulp tot ontzet opdaagde, waardoor de Bisschop veiligheidshalve weer naar Utrecht vertrok. Het kasteel kwam weder in het bezit der Hollanders.

In 1350 was Hendrik van Heemskerk kastelijn op Muiden.

In 1356 belegerde Bisschop Jan van Arkel het kasteel en nam dit na een vierdaagschen aanval, stormenderhand in, waarbij het verwoesten en verbranden der stad Muiden niet vergeten werden.

Nu ligt het voor de hand, de 14de-eeuwsche verbouwing van het kapelgebouw en het aanbrengen der kruisvensters op rekening te brengen van de herstellingen, uitgevoerd tengevolge van de beschadiging, welke het kasteel bij deze bestorming verkregen heeft. Misschien werd een der vertrekken nu tot huiskapel verbouwd. De

kapel, indien zij vroeger ontbrak, was op het Slot thans zeker noodig ten gerieve van den Bisschop bij zijn tijdelijke bezoeken, zelfs al neemt men aan dat de kastelijn en de gewone bezetting de godsdienstoefeningen regelmatig in de nabijgelegen parochiekerk van Muiden bezochten. De hardhandigheid, waarmede Jan van Arkel het kasteel en de stad Muiden aanpakte, toont ook wel aan dat Utrechts Bisschop ditmaal bijzonder op het bezit gesteld was en niet voornemens weer spoedig afstand van Muiden te doen.

Het bezit van het Muiderkasteel schijnt Bisschop Jan aanleiding te hebben gegeven het plan daarvan ook nog elders toe te passen. Het kasteel Ammerzode, van de van Arkels afkomstig, vertoont in grondplan veel gelijkenis met dat te Muiden; het heeft ook gelijk hooge torens en voor alle vensters hetzelfde kruisvormtype; zoodat vermoed mag worden, dat deze 14de-eeuwsche copie van het Muiderkasteel door Jan van Arkel gebouwd werd.

Na de 14de eeuw kwam het kasteel te Muiden weder en blijvend in het bezit van Holland.

J. W. H. BERDEN,
Architect, Amsterdam.

Alkmaar.

Het Bestuur der Vereeniging »Alcmaria'', thans gesteund door Bestuurderen van het stedelijk Museum en den adjunct-Archivaris der Gemeente, wendt wederom pogingen aan tot het bijeenbrengen van de noodige gelden tot herstelling van den ouden en belangwekkenden gevel van het huisje in de Pieters-straat te Alkmaar (zie Bulletin II bl. 98) en doet bij advertentie en door middel eener intekeningslijst nogmaals een beroep op allen die belang stellen in het behoud van dit interessante gebouw.

Tot nu toe is f 520.— bijeengebracht, waaronder ruim f 200.— door niet-ingezetenen.

Het plan van den te herstellen gevel, waartoe Jhr. Mr. V. de Stuers bereidwillig zijne voorlichting verleend heeft, ligt ter bezichtiging bij verschillende boekverkoopers; de beelden van den Roomsch-Koning graaf Willem II en van graaf Floris V zullen dien gevel versieren.

Kan het benoodigde bedrag niet gevonden worden, dan is een der oudste huizen van Alkmaar ten doode opgeschreven.

VAN DER FEEN DE LILLE.

Muurschildering aan de buitenzijde der Sint Joriskerk te Amersfoort.

Na het afbreken, ingevolge het besluit van den Gemeenteraad van Amersfoort van 23 Mei 1901, van het zoogenaamde Kleppermanshuisje, een nachtwachtlokaaltje dat tegen het koor der Sint Joriskerk, aldaar, was aangebouwd, werd aan de buitenzijde van het Zuid-Oostelijk vak en de daaraan rakende zijkanten van de twee begrenzendende steunmuren, van de half achthoekige koorafsluiting dezer georiënteerde kerk, op 9 Juli l.l. eene muurschildering *a secco* ontdekt, die uit een oudheidkundig oogpunt van meer dan gewone beteekenis is.

Deze muurschildering *a tempera*, dat is eene muurschildering, die niet in de natte kalk geschilderd is (fresco) en waarvan het bindmiddel niet uit olie of terpentijn, maar uit eiwit, lijm, etc. bestaat, heeft eene hoogte van 2,14½ Meter en reikt aan de bovenzijde tot vlak aan de Gothische zandsteen waterlijst onder de vensters; de benedengrens wordt gevormd door eenen 24 cM. breeden zwarten band, die op eene hoogte van 65½ cM. boven de plint geschilderd staat, welke laatste zich tot op 1,15 Meter boven de straat verheft. Aan de zijkanten is dit 3,28½ Meter breede schilderwerk ingesloten door twee contreforten, waarvan de aan de binnenzijde beschilderde zijkanten 1,38 Meter breed zijn. Bovenvermelde horizontale band loopt op deze zijkanten door en gaat daarna, 20 cM. breed zijnde, langs den buitenhoek van de beeren omhoog, loopt vervolgens bij 't contrefort onder langs de waterlijst of cordonband en omlijstte mogelijk op deze wijze het geheele tableau, het middenstuk met de twee zijstukken; ik zeg met opzet *mogelijk*, omdat op het middenstuk deze bovenband nu niet meer is terug te vinden.

Het middentaferaal bleek bij de verdere blootlegging op 17 Juli door den Heer Jan Kalf, assistent bij het Nederlandsch Museum te Amsterdam, en ondergeteekende eene combinatie te vertoonen van de 5de en 6de statie van den Kruisweg, waarvan door den Heer A. Mulder, architect te 's Gravenhage, op den 22sten en 23sten Juli eene calque werd gemaakt.

Dit goedgeeteekende tafereel laat zich als volgt beschrijven:

Rechts ligt op hare knieën de H. Veronica, Christus den zweetdoek tocreikende, gekleed in een wit onderkleed met een scharlakenrooden doek of mantel, zwarte nauwsluitende mouwen met gele omslagen aan de polsen en eene soort lichtbruin getinte poffen of lubben aan de ellebogen; in het midden, de het kruis torsende en bijna daaronder bezwijkende Christus, gekleed in een wit gewaad; links Simon van Cyrene, het kruis mede helpende dragen, met hel roode hozen en blauw overkleed met roode opslagen aan de polsen. Vlak boven Jezus en Veronica treden een paar Romeinsche krijger-

koppen eenigszins op den voorgrond en ontwaart men, op het zich boven hen uitspreidend verschiet, een heirleger van lans en vlaggen, o. a. ook eene klaroen en eene ladder, van de naar Golgotha optrekkende Romeinsche soldaten. — Een met een helm gedekte, gebaarde Romeinsche krijger, die zich over den Heiland heenbuigt, draagt een bepaald, niet eens vroeg Renaissance-type en zoowel hierdoor als door eenige andere gegevens doet zich het geheele werk kennen, als eene kunstuiting uit het midden der 16de eeuw.

Hoewel het ongeveer horizontaal liggend kruis bijna geheel is terug te vinden, is 't bovengedeelte van de beeltenis van Christus bijkans totaal verdwenen en is op de plaats, waar het hoofd geschilderd stond, de couche verf met de zich daarachter bevindende kalklaag blijkbaar expresselijk tot op de steenen van den muur toe weggekapt. Evenzoo zijn ook de hoofden van Veronica en Simon van Cyrene niet meer terug te vinden.

Het schijnt dat ter beschutting tegen weer en wind, dit schilderwerk oorspronkelijk met eene laag hars of vernis bedekt was, daar nog op verscheiden plaatsen sporen van eene dergelijke stof aanwezig zijn. — Goed tegen het weer schijnt deze zelfstandigheid echter niet bestand geweest te zijn, daar ongeveer te halve hoogte van het tafereel, verticale breede bruine strepen van een dergelijke soort stof naar beneden loopen, die tot op de plint van het kerkgebouw reiken. — Beneden de bovengenoemde horizontale zwarte lijst van de muurschildering zijn de lijnen van zulk een gelijke dikte en loopen zoo nauw evenwijdig, dat men ze voor een ornament zou aanzien. — Wellicht zijn ze door het langs den muur aflopend regenwater ontstaan, dat vernis en vuil heeft opgelost en vervolgens weder afgezet en zodoende iets heeft achtergelaten dat op een uit afhangende bruine koorden samengesteld ornament gelijkt.

't Is ook mogelijk, dat ten tijde der beeldstormerij, er is in deze kerk driemaal gebeeldstormd, den 23sten April 1579, den 9^{den} Juni 1579 en den 8sten Maart 1580, voor deze muurschildering een vuur van kerkmeubelen als beelden, altaren, etc. is gestookt en dat de hitte van dit auto-da-fé het vernis gedeeltelijk heeft doen afdruipeu.

De schildering op de binnenzijde van het rechter contrefort is nog veel meer gehavend dan de vorige en zeer vaag van lijnen; desniettemin is daarop nog te ontwaren de beeltenis van den, met kruislings over elkaar geslagen beenen, gezeten Christus, dien men eene doornenkroon op het hoofd heeft gedrukt. — De doornenkroon is nog zeer duidelijk zichtbaar, maar het hoofd zelf was, evenals bij het vorige tafereel, zoo goed als geheel weggekrabd. — Het corpus mist alle lijnen en is slechts aan de vleeschkleur te herkennen, terwijl de doek om de heupen zich nog even laat identificeren. — De beenen zijn iets gemakkelijker aan te wijzen en de

voeten steken, wat ongeschondenheid betreft, zeer gunstig af bij het overige lichaam. — Rechts van den Christus ziet men de dubbelsteenen, waarmede door de krijgsknechten om zijn mantel werd geworpen en op den grond een rond bakje, meer achterwaarts in 't verkort het op den bodem liggend lijdenskruis.

Het linker contrefort droeg rechts bovenaan nog maar sporen van schilderwerk.

Het belangwekkende van deze muurschildering *a tempera* bestaat hoofdzakelijk daarin, dat deze, slechts door eene waterlijst beschermd, is aangebracht op den buitenkant van den kerkmuur, hetgeen — voor zoover mij bekend is — nergens anders in Noord-Nederland wordt aangetroffen en daar dus een unicum zou vormen. — De mogelijkheid dat vroeger op deze plaats een kapel of zoo iets tegen de kerk gestaan zou hebben en 't dus oorspronkelijk eene schildering op een binnenmuur was, wordt zoowel door de historische gegevens als door de resultaten bij 't onderzoek in loco uitgesloten.

Het hierboven genoemde nachtwachtlokaaltje, dat architectonisch geheel geen waarde had, was gebouwd op een stukje grond, dat vroeger een gedeelte van een kerkhof uitmaakte en later tot ingang van een steegje diende, dat langs den buitenkant van het koor achter de thans nog bestaande huizen naar den hoofdingang van de kerk liep.

De op 12 December 1586 gedateerde geboorteacte van dit gebouwtje luidt als volgt:

»Resolveerden de Regeerders [van Amerfoort], dat men sal laten maken een huysken by Sint-Joris-kerk voor den toecomenden excysmeester en importmeester, die daer sal blyeven te sitten en syn boeckhouden en om te ontfangen syn geld».

Amersfoort, Juli 1901.

W. CROOCKEWIT W.Az.

O. L. V.- of Grootte Kerk te Dordrecht.

Door de Commissie voor de restauratie der Groottekerk te Dordrecht, is de volgende circulaire verspreid:

De O. L. V.- of Groottekerk te Dordrecht, volgens de kroniek van Pieter Michielsz († 1228) in het einde der 11de eeuw gebouwd, in de 12de en 13de eeuw vergroot, door den hevigen brand van 1457 grootendeels verwoest en in de jaren 1457—1471 herbouwd, staat onder de laat-gothische kerken in ons vaderland bekend als een der fraaiste en merkwaardigste bouwwerken. Koorhek en preekstoel, die het kerkgebouw bevat, worden met eere genoemd; de heerlijk schoone koorbanken worden gerekend tot het beste voorbeeld van houtsnijwerk uit het begin der renaissance.

Niettegenstaande de belangrijke geldelijke offers door kerkelijke en burgerlijke gemeente gebracht tot instandhouding van dit gebouw, verkeert het door vele onoordeelkundige herstellingen, vooral uit de 17de en 18de eeuw in een toestand, die bij ieder, die hetzij uit een godsdienstig, hetzij uit een bouwkundig oogpunt, belang in het gebouw stelt, den wensch moet doen opkomen, dat het spoedig door

Fig. 1.

een oordeelkundige restauratie weder moge opbloeien tot den ouden luister.

Zooals het gebouw daar staat, uitwendig in vele opzichten verknocid, inwendig voor de toonendste deelen verborgen achter een laag kalk, is het te vergelijken met een boom in den winter, waarvan slechts de dorre takken herinneren aan het heerlijke loover, dat de komende lente doet uitbotten.

Ook hier echter kan volle bekoring van den bloei weder terugkeeren, als de milde belangstelling van verschillende zijden de middelen verschafft.

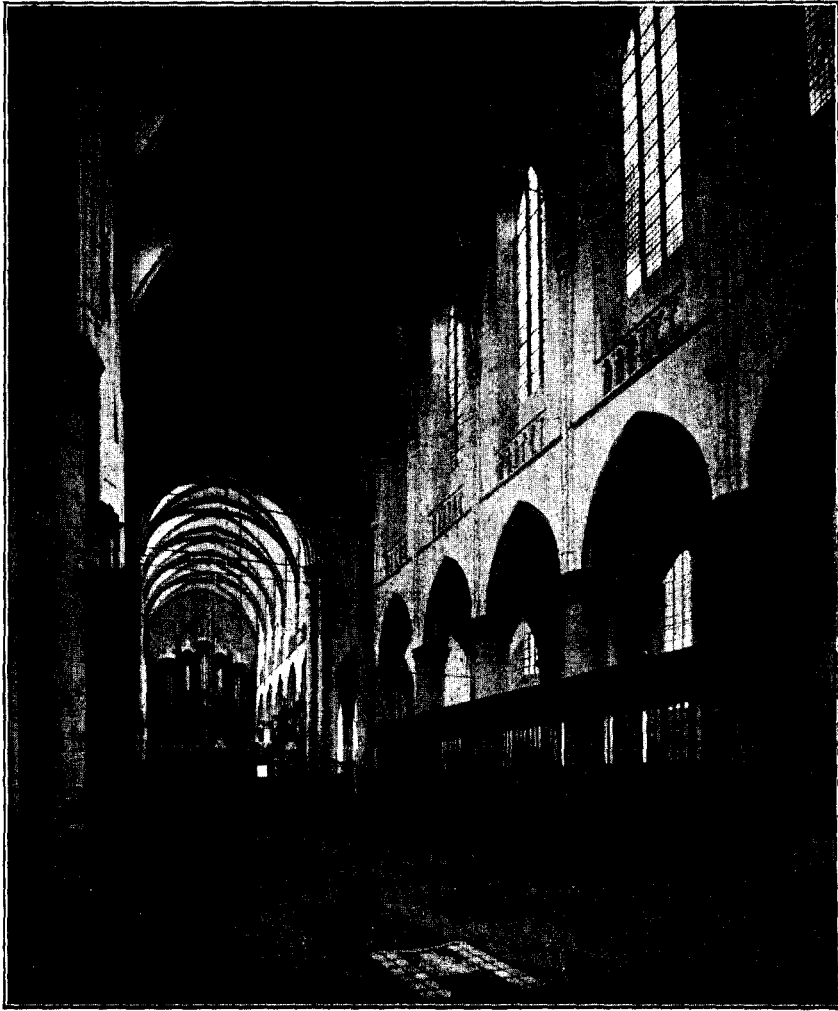

Fig. 2.

Uit de kerkelijke fondsen kunnen de kosten van restauratie niet geput worden.

Maar het geldt hier dan ook niet alleen een kerkelijk belang. De O. L. V.- of Grootekerk is niet slechts te beschouwen als de plaats des gebeds van één kerkgenootschap, doch als een stedelijk monu-

ment van den godsdienstzin van vroegere geslachten, als een historisch gebouw, waar de edelste burgers samenkwamen, waar gilden en broederschappen zich vereenigden, waaraan tal van historische herinneringen ten innigste verbonden zijn, waar leden van de beroemdste geslachten hunne laatste rustplaats vonden. Het is een monument van bouwkunst, door de kundige handen van den bouwmeester opgebouwd en bekostigd uit de gaven van alle burgers, niet slechts voor de stichters, maar als een blijvend monument voor het nageslacht.

Het behoud van een dergelijk monument is een daad van *algemeen* belang.

Het meest in aanmerking voor eene restauratie komen het koor met het aangebouwd O. L. Vrouwenkoor en de transepten.

De belangrijkste in dit gedeelte aan te brengen verbeteringen bestaan in:

de vernieuwing en uitbreiding van sommige deelen der fundeering; het in het lood zetten van enkele muren en pijlers, speciaal van den noorder sluitmuur van het transept;

het uitbreken van alle scheuren en het aanmetselen daarvan;

het blootmaken van den zuiveren bewerkten natuursteen aan pijlers, bogen, enz.;

het vernieuwen van de daken boven de kapellenkrans van het koor en van de goten;

het zooveel noodig uitnemen der vensters en het weder daarin plaatsen van steenstijlen en traceeringen en het verlagen van de vensters in het O. L. Vrouwenkoor tot de oude afmetingen;

het herstellen der gedichte vensters in het koor en transept;

het vernieuwen der onderdorpels van de vensters, waar deze hun zuiver profiel hebben verloren;

het herstellen der gootlijsten, pinakels en hogels op de gevellijst en de afdekkingen der contreforten;

het uitbreken en weder slaan der luchtbogen en het herstellen der verdwenen luchtbogen.

De kosten van een en ander zijn bij benadering begroot op *f* 80.000, te verdeelen over 8 jaren. Jaarlijks zou dus *f* 10.000 noodig zijn.

De Commissie tot Restauratie heeft zich reeds tot verschillende instellingen gewend om fondsen voor het grootsche doel bijeen te brengen. Reeds is door H. H. Kerkvoogden een subsidie van *f* 2000 per jaar toegezegd en door den Gemeenteraad eene van *f* 1000, beide gedurende acht jaren. Ook op het Rijk, de Provincie en de Synode is een beroep gedaan, doch dit beroep zal eerst dan met succes bekrond worden, wanneer de Commissie tevens kan wijzen op de offervaardigheid van belangstellende particulieren.

Belangrijke offers worden nog vereischt. Daarom richt zij zich thans ook tot U met verzoek òf een bijdrage in eens òf een jaarlijksche bijdrage voor de restauratie te willen afzonderen. Zij doet dit met vertrouwen, omdat zij van oordeel is, dat de zaak Uwen steun ten volle verdient.

Zij hoopt dat wat door eendrachtige samenwerking in andere steden mogelijk bleek, ook in Dordrecht niet onmogelijk zal zijn en dat Dordrecht blijk zal geven bij het vertrouwen op de toekomst, ook belang te stellen in het behoud en herstel van dit heerlijke kunstwerk, waarschijnlijk de grootste gothische kerk in Nederland en ongetwijfeld een der belangrijkste.

Belangstellenden worden verwezen naar den Secretaris Mr. A. A. Moll te Dordrecht, Voorstraat No. 294, bij wien op aanvraag circulaire verkrijgbaar zijn en naar den Penningmeester, den Heer F. Stoop, Burgemeester de Raadt-Singel No. 27 aldaar, die gaarne toezeggingen van bijdragen zal inwachten.

Door de welwillendheid der Commissie waren wij in staat de bijgevoegde clichés van de kerk in dit bulletin af te drukken.

Woensdag 8 October l.l. hield de heer Mulder, rijksarchitect te 's Gravenhage, voor de Commissie eene lezing over de voorgenomen restauratie.

De tympan van Egmond.

Op bldz. 205 wordt het opschrift gegeven dat op dezen tympan voorkomt.

De laatste regel is foutief:

SVP. PLACANS. SIBI. REGEM.

Sup. placans is geen Latijn en heeft dus geen zin; ook heeft het vers te weinig voeten.

Als men den steen en de photographie goed bekijkt, zal men zien dat de P van SVP een verkortingsteeken heeft, en dat daarachter nog een V staat, ook met een verkortingsteeken.

De lezing is dus duidelijk:

SVPERVM. PLACANS. SIBI. REGEM.

VICTOR DE STUERS.

Ilpendam.

De monumentale kerk der Ned. Herv. gemeente te Ilpendam zal nu toch gelukkig niet gesloopt worden. Subsidiën worden gevraagd voor de restauratie.

De Commissaris der Koningin in Noord-Holland heeft bij een bezoek aan Ilpendam zijn invloed aangewend tot behoud van het gebouw.

N. R. Ct. 6 Sept. 1901, II^{de} blad.

Loevestein.

Naar aanleiding van de ondervonden belemmering der scheepvaart bestaat het plan het wrak van een bij Loevestein gezonken vaartuig met dynamiet te doen springen. De genie heeft echter volgens de N. R. Ct. hiertegen bezwaar gemaakt, wegens het gevaar, dat het slot Loevestein door de ontploffing zoude kunnen beschadigd worden.

Volgens van bevoegde zijde verkregen inlichtingen bestaat er geen gevaar, daar de springladingen te klein zijn om aan het slot te kunnen schaden.

Oudewater.

Kort geleden berichtten de couranten, dat het bekende huis van Arminius in het aan schilderachtige oude gevels nog zoo rijke Oudewater ten ondergang was opgeschreven. Wij wendden ons om inlichtingen tot den burgemeester van Oudewater, waarop wij tot ons genoegen het volgend schrijven mochten ontvangen:

»Al dadelijk begin ik met U gerust te stellen; het oude huis van van Arminius wordt behouden en men is met de restauratie reeds bezig.

Toen het mij bekend werd dat de nieuwe eigenaar voornemens was den ouden gevel aftebreken, althans gedeeltelijk, en welke zijne plannen waren voor den nieuwen opbouw, heb ik hem daarover onderhouden, hem zijn voorgenomen vandalisme onder het oog gebracht, en hem opmerkzaam gemaakt op het wanstaltige van zijn voorgenomen herbouw, waardoor hij het leelijkste huis in de gemeente zoude krijgen; het bleek mij dat hij reeds eenige voorwerpen voor zijn herbouw in de maak had, zoodat er weinig lust bestond om daarin verandering te brengen; ik verzocht hem toen om met de afbraak niet te beginnen (de steiger stond er reeds voor) vóór dat ik aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, waartoe ik verplicht was, kennis had gegeven van de voorgenomen afbraak en daaromtrent nader bericht afte-

wachten, terwijl het mij voorkwam dat hij, bij eenige tegemoetkoming in de kosten, misschien wel tot wijziging zijner plannen zoude zijn over te halen. Hij stemde daarin toe, en tengevolge van onderhandelingen is het door bemiddeling van den Heer de Stuers mogen gelukken den gevel te behouden. Van die onderhandelingen zelf is mij echter niets bekend, maar het feit dat men met de restauratie is begonnen, doet mij veronderstellen, dat de zaak, naar wederzijdsch genoegen, in het reine is gebracht».

Gaarne brengen wij een woord van hulde aan den Heer Haentjens Dekker voor zijne met succes bekroonde pogingen tot behoud van dezen belangrijken gevel. Mocht elke gemeente zoo gelukkig zijn een kunstvriend als de Heer H. D. aan haar hoofd te zien gesteld.

De kerk te Rijsburg.

Onder de vriendelijke dorpskerkjes in den omtrek van Leiden is dat van Rijsburg een der belangrijkste. In 975 werd in dit dorp door Dirk II een parochiekerk gesticht, gewijd aan den H. Laurentius en in 1183 legde Petronella, weduwe van Floris den Vette, den grondslag voor de later zoo beroemde abdij. De abdijkerk werd in 1183 gewijd, doch brandde 13 dagen later af en werd eenige jaren daarna herbouwd. De parochiekerk werd in 1574 verwoest en ook de abdijkerk verkeerde in zeer bouwvalligen toestand, toen deze in 1579 aan de Hervormden werd afgestaan of in gebruik gegeven. Belangrijke verbouwingen bleken vereischt, waarvoor o. a. de afbraak van de Begijnenkerk te Noordwijk werd gebruikt. Later werd de kerk nog meermalen verbouwd, o. a. in 1612, 1660 en in 1782, zoodat nog slechts het onderstuk van den toren, drie kolommen en waarschijnlijk de muur van den eenigen zijbeuk, die uit reuzenmoppen in onregelmatig kruisverband is opgetrokken van den ouden bouw stammen.

Thans wordt ook dit gedeelte bedreigd, daar de gemeente in zielental is toegenomen en eene uitbreiding van het aantal zitplaatsen belangrijke verbouwing noodzakelijk maakt. Het oorspronkelijk plan van de verbouwing omvatte een groot gedeelte der kerk, waarbij ook de kolommen zouden vallen. Later werd echter door den architect den heer H. J. Jesse uit eigen beweging een gewijzigd plan ingediend, waardoor aan de bezwaren der oudheidkundigen gedeeltelijk werd tegemoet gekomen door de kolommen althans te behouden.

De kerk bevat zeer interessante grafsteenen van de abdisen uit de 15de en 16de eeuw, waaronder een van ongeveer 4.25 M.

lengte, waarschijnlijk de grootste zerk in Nederland. De afbeeldingen der abdissen op de zerken zijn nog vrij goed bewaard en door de afgelegen ligging van de kerk ontsnapten de daarop gebeitelde wapens aan de Fransche kunstbewerking. Van de zerken der vroeger in de abdijkerk begraven eerste Graven uit het Hollandsche Huis is nog die van Graaf Willem († 1223) en Aleyd († 1218) en een fragment van die van hun dochter Ada († 1258) in den muur ingemetseld ¹⁾. De kerk bezit verder een goedgesneden eiken preekstoel met koperen lezenaar en koorhek uit omstreeks 1660.

De bedreigde kolommen zijn, evenals het onderstuk van den toren van tufsteen. De ronde schachten rusten op geprofileerde basementen en gaan over in een teerling kapiteel, bekroond door een geprofileerden abacus. De schacht van de middelste der drie kolommen is omgeven door acht kleine schalken.

Door den Minister van B. Z. werd bezwaar gemaakt tegen het oorspronkelijk bouwplan, waarbij de kolommen werden opgeofferd, en werd op grond van beweerd eigendomsrecht van den Staat elke ingrijpende verandering zonder overleg met den Staat verboden. Door den Oudheidkundigen Bond en door het Kon. Oudheidkundig Genootschap werd bij de kerkvoogden op behoud der oudste gedeelten aangedrongen. De aanbesteding werd op het laatste oogenblik uitgesteld en aan den Minister werd bericht, dat men tot overleg bereid was. In hoeverre dit resultaat zal opleveren zal nader moeten blijken. Een ongunstig teeken acht ik het, dat toen de Rijks-architect, de heer Mulder, zich, na voorafgaande kennisgeving, bij de kerkvoogden aanmeldde om gezamenlijk te overleggen of er geen middel zoude bestaan om, met behoud der kolommen, aan de door den dienst geëischte vermeerdering van plaatsruimte te voldoen, deze alleen den predikant aantrof en de kerkvoogden door afwezigheid schitterden. Hieruit blijkt toch, dat òf de kerkvoogden niet het minste belang stellen in pogingen tot overleg òf dat zij door den predikant met opzet buiten deze bespreking gehouden zijn. Ook wijst de manier waarop Ds. van Druten door een reeks van ingezonden stukken in het Leidsch Dagblad het verband der kerk met de oude abdijkerk tracht te betwisten en het bouwkundig belang van de oudste gedeelten der kerk te verkleinen, niet op groote geneigdheid om ter wille van de fragmenten van oudere bouwwerken de eenmaal ontworpen bouwplannen te wijzigen.

J. C. OVERVOORDE.

¹⁾ Zie uitvoeriger hierover in het Leidsch Dagblad van 17 Augustus 11.

Utrecht.

Volgens de N. R. Ct. van 5 October II B. is reeds begonnen met de omrastering van het terrein voor opslag der materialen en zal worden begonnen met de »ontmanteling» van den toren, door het wegnemen van de er in later tijd tegen aangemetselde kleine steenen.

De ontdekte muurschildering in de Ned. Herv. Kerk te Voorst.

Bij het uitvoeren van herstellingen in de kerk der Ned. Herv. Gemeente te Voorst in Augustus 1901, is tegen den westelijken muur van het noorderzichschip eene muurschildering gevonden die 1.40 M. hoog en 0.85 M. breed is.

De schildering stelt een bisschopsfiguur voor in vol ornaat, en is kennelijk een memorieschildering, ter nagedachtenis van zekeren Gerids in 1566 overleden, wiens naam onder het tafereel gezien wordt.

De figuur, met den mijter op het hoofd, houdt in de linkerhand den bisschopsstaf, terwijl de rechterhand zegenend is uitgestrekt.

Het onderkleed is door deze houding geheel zichtbaar, terwijl het bovenkleed hierdoor uitgespreid wordt.

De voorgestelde persoon staat op een voetstuk, waarvan het bovengedeelte een grauw vlak is met het opschrift: »Gerids 1566», terwijl het ondergedeelte een schild in cartouchevorm voorstelt, aan beide zijden door ornamenten omgeven. Op het schild is een kruis met vier nagelen afgebeeld.

De figuur van den bisschop is hoofdzakelijk in roodbruin geschilderd, de teekening daarvan zoowel als die van het wapenschild, alhoewel op meerdere plaatsen geschonden, verraden een zeer goeden stijl, en bewijzen dat een en ander door een bekwaam teekenaar en schilder werd uitgevoerd.

Wat dit schilderwerk voor de geschiedenis onzer kunst bijzonder belangrijk maakt, is dat het een jaartal draagt, zoodat de tijd er van met juistheid is bepaald.

Naar ik verneem zijn de heeren Kerkvoogden terruggekeerd op hun voornemen, om de muurschildering te doen bepleisteren, zoodat zij behouden blijft.

Mogen meerdere kerkbesturen, in wier kerken muurbeschilderingen gevonden worden, dit voorbeeld volgen.

's Gravenhage.

AD. MULDER.

Zutphen.

Met de restauratie der St Walburgskerk te Zutphen is men dit jaar weer een heel eind opgeschoten. Meer dan de helft nl. van den Noorder dwarsbeuk kwam gereed. Deze beuk is in 1492 tegen de kerk aangebouwd, gelijk ons nog een jaartal leert, dat van binnen op den frontmuur is geschilderd. De Zuider dwarsbeuk werd op gelijke wijze in 1499 tegen de kerk gezet.

De beide ramen in den west- en dat in den frontmuur van den Noorder beuk zijn geheel gereed en werden door Hawinkels uit Swalmen met in lood gevatte ruitjes voorzien. De conterforts tegen den westmuur werden mede geheel hersteld. Men is thans bezig met dat aan de noordoostzijde van den beuk. Is dit voltooid, dan wordt er dit jaar niet meer aan de buitenrestauratie gewerkt. De conterforts van den Noorder dwarsbeuk bestaan uit een hoogen sokkel (met een plint, en eene afdekkingslijst ter hoogte van den onderdorpel der ramen) en het opgaande muurwerk, waarin te halver hoogte eene waterlijst is aangebracht, welke het muurwerk in twee ongeveer gelijke deelen verdeelt. Het bovenste bevat twee overhoeks geplaatste nissen, waarin weleer heiligenbeelden gestaan hebben. Het geheel lost zich op in eene fiaal met hogels langs de zijden en eene kruisbloem op den top.

Elk conterfort is afgedekt met een steen, welke volgens de gootlijst geprofileerd is. Op dezen deksteen staat een pinakel ter opsluiting van de uit bergsteen gehouwen balustrade.

(*N. R. Ct.*)

Een nieuwe muurschildering.

De Heer K. O. Meinsma, archivaris van de St. Walburgskerk te Zutphen, schrijft aan de Z. C.:

Dezer dagen werd uit een der koorkapellen aan de St. Walburgskerk een verwulfd stovenhok weggebroken. Al spoedig bemerkte ik dat daarbij een merkwaardige muurbeschildering aan den dag zou komen, want op een toevallig blootgekomen fragment ontdekte ik het jaartal 1405.

Nadat de deelen van 't gewelf voorzichtig waren verwijderd, kon ik hedenmorgen 't geheel bloot leggen, en toen bleek mij, dat wij hier met eene schildering te doen hebben, die tot de merkwaardigste behoort welke ik tot nog toe gevonden heb. Alles wat er mede gebeurd is in aanmerking genomen, is 't stuk vrij goed geconserveerd. Het is ongeveer 2 M. breed en $\frac{3}{4}$ M. hoog. 't Onderste

gedeelte is door 't inkasten van 't gewelf vernield. In 't midden van 't tafereel staat Moeder Maria »in de zon» met het kindeke Jezus — waarvan ook 't gelaat mooi bewaard is — op den arm. Zij heeft een scepter in de hand en de kroon met twaalf sterren op 't hoofd, geheel volgens de Openb. v. Johannes. Aan haar rechterzijde staan twee heiligen, waarschijnlijk Katharina van Alexandrië, met boek en lans, en Antonius Eremita met zijn bedelaarsklokje. Aan haar linkerzijde een figuur, die — op den hoed afgaande — waarschijnlijk een kardinaal voorstelt. Deze heeft een kruis in de hand. Rechts van Maria is — hoewel vaag — nog een geknielde figuur te zien en een spreukband met 't opschrift: Sancta Virgo mater dei ora pro me. Aan de andere zijde een dergelijke spreukband met . . . miserere mei. Boven de hoofden drie grafschriften.

't Eerste is van 1405 en eindigt met »bit voor die siele». 't Tweede is van 1450 (?) en betreft een vicaris der kerk. 't Derde, van 1432, een kanunnik.

't Geheel, dat doet denken aan de miniaturen in oude getijdeboeken, geeft een goed bewijs van de hoogte waarop toenmaals reeds de kunst in ons vaderland stond.

N. R. Ct. 22 Aug.

Boekbeoordeeling en -Aankondiging.

F. A. Hoefer, de kerk te Hattem. Arnhem, P. Gouda Quint, 1900.
Uitgegeven door Gelre, Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht.

Voor hen, die niet geheel onbekend zijn met wat op oudheidkundig gebied in Nederland voorvalt, is het geen geheim, dat aan den heer Hoefer een groot deel toekomt van de eer, de belangrijke kerk te Hattem van den ondergang gered te hebben door de vele verbeteringen, die dit gebouw bij de restauratie in 1894 en 1895 onderging. Het bovengenoemde werk geeft weder een nieuw bewijs voor zijn liefde voor dit bouwwerk, want niet alleen getuigt het van een met toewijding bijeenbrengen van alle, zelfs de kleinste bijzonderheden, welke ook slechts maar in het verwijderdst verband tot de kerk te brengen zijn, maar zelfs danken wij, volgens het laatste verslag van Gelre, aan den financieelen steun van den schrij-

ver de onbekrompen wijze, waarop in dit boek de tekst door illustraties is toegelicht.

Het zoude dus ondankbaar zijn dit werk anders dan met de meeste welwillendheid te beoordeelen.

Het lijvig boekdeel, van 405 bladzijden tekst en 187 bladzijden bijlagen, bevat tal van belangrijke gegevens, die met zorg zijn bijeengebracht uit het Hattensch archief, dat voor den schrijver geen geheimen kent, het Rijksarchief te Arnhem en tal van gedrukte werken, waarvan de opneming der titels alleen zes bladzijden vult. Of hierbij echter geen werken voorkomen van zoo algemeenen aard, dat de vermelding overbodig te noemen is en of het werk niet zoude winnen door beperking van het groot aantal noten tot die, waarin werkelijk iets merkwaardigs staat, willen wij thans verder terzijde laten. De schrijver heeft blijkbaar alles willen geven wat hij kon, al verviel hij hierdoor meermalen in ongewenschte uitweidingen, die onwillekeurig herinneren aan de dikwijls ongewilde geleerddeenerij van sommige academische proefschriften. De rijke stof heeft hier den schrijver overweldigd en de wensch om toch het gevondene tot zijn recht te doen komen heeft hem de wijze les van een der eerste historieschrijvers doen vergeten, dat ook hier zelfbeperking een eerste plicht is. Door zijn inleven in de Hattensche bijzonderheden heeft hij de grens tusschen meer en minder belangrijk wel eens uit het oog verloren, getuige de 22 bladzijden lange beschrijving der zerken, het 86 bladzijden lange haast niet te doorworstelen onbelangrijke hoofdstuk over het tijdsperk na de Hervorming en het uitweiden over de ambachts- en schuttersgilden, waarvan de geschiedenis te Hattem geen nieuwe gezichtspunten opent, en die slechts in verwijderd verband staan tot de kerk. Niet de inrichting zelf, maar het algemeen kerkelijk leven dier tijden vormde hier den band tot de kerk.

Het te veel zouden wij hier desnoods zonder protest aanvaarden bij het vele goede en belangrijke in dit werk geboden, wanneer hierdoor niet het overzicht werd belemmerd, waartoe ook bijdraagt de vreemde plaatsing van »de kerk als gebouw» tusschen de twee hoofdstukken gewijd aan de geschiedenis van vóór en van na de Hervorming. Waarom hier niet streng gescheiden tusschen de behandeling van de kerk met de daarin voorhanden kunstschaten en die van het kerkelijk leven in Hattem?

Alleen het eerste gedeelte kan hier in dit tijdschrift nadere bespreking vinden.

Uit de tal van gegevens stippen wij aan dat de tegenwoordige kerk uit het eind der 14de eeuw dateert, doch het hoofdkoor en de Annakapel aan de zuidzijde stammen van na den brand in 1427.

De kerkbouw van het oudste gedeelte wordt besloten met de

koorwijding van 1407, de latere door de wijding van vijf kapellen in 1436 en 1504.

De gewelven zijn van lateren datum.

De kerk is dus deels vroeg-, deels laat-Gothisch. De muren zijn van baksteen opgetrokken.

Het onderstuk van den toren, 16 M. hoog, is van tufsteen uit de Romaansche periode, het bovenstuk (8 M.) is Gothisch uit het midden der 14de eeuw. De spits werd er in 1841 opgezet.

Onder den hoofdingang van den toren is een fraai kruisgewelf uit de 13de eeuw, waarvoor bij de restauratie te vergeefs op eenigen steun van de Gemeente werd aangedrongen. Met moeite verkregen twee belangstellenden verlof om dit op eigen kosten te doen herstellen.

Van groote belangstelling der burgerlijke gemeente, die wel in vroeger tijden van de toen ruimer vloeiende kerkelijke fondsen wist te profiteeren, blijkt dan ook weinig; zelfs werd een zeer interessant doopvont jarenlang als plantsoenversiering aan de baldadigheid der jeugd prijsgegeven.

Bij de restauratie bleek de toestand van het gebouw allerbedroevendst te zijn. Het regenwater liëp vrij op de gewelven, scheurde de muren en vormde plassen in de zuidelijke kapel. De goten liepen over en loosden dan op de gewelven en het schilderachtig omhulsel van klimop bleek een Nessuskleed, daar het het metselwerk tot 2 M diep verbrokkelde. Ramen, fundeeringen en spantwerk toonden belangrijk inwerken van het water en de gewelven waren beschadigd door het onoordeelkundig verbinden met de kap.

Al deze gebreken werden bij de restauratie zooveel mogelijk verbeterd onder de kundige leiding van Dr. P. J. H. Cuypers en J. Ph. J. Cuypers. De kosten bleven echter vrijwel binnen de raming van f40.000, die slechts met f1898.58 werd overschreden. Bij deze werken ontdekte men ook de interessante fresco's, waarvan echter een deel ten westen van den triumfboog en in de beide zijbeuken onder het witsel gelaten werd tot nieuwe fondsen het behandelen van ook deze gedeelten zouden mogelijk maken. De leiders gaven hier een verstandig blijk van zelfbeperking, hetwelk gunstig afsteekt bij de goed bedoelde doch allerverderfelijkste methode, die in een der Zeeuwsche stadjes werd toegepast, waar eene commissie jaarlijks een klein bedrag bijeenbracht om muurschilderingen te ontblooten, af te teekenen, en . . . over te witten. Bij de behandeling van de restauratie spijt het ons, dat de schrijver, die hieraan zoo'n belangrijk deel nam, juist hier vrij beknopt is. ¹⁾ Gaarne toch hadden wij

1) Dit spreekt te meer tegen de uitvoerige beschouwing aan de verklaring der symboliek gewijd, die naar Duitsch voorbeeld maar al te veel naar verklaring zoekt, waar de tijdgenoot zelf waarschijnlijk alleen door practische redenen werd geleid.

vernomen, wat met de nog gaaf aangetroffen stukken gootlijst geschied is. Zijn deze weer aangebracht of ook vervangen? Het laatste zouden wij betreuren, daar men ook voor latere geslachten de mogelijkheid moet laten, niet alleen om te zien wat nieuw is aangebracht, maar ook om na te gaan, in hoeverre dit met het oorspronkelijke overeenstemt. Ook had ik gaarne bij de vermelding, dat de fresco's uit de 14de tot de 16de eeuw zijn bijgewerkt, eenigszins nader zien aangeduid hoeverre die behandeling zich heeft uitgestrekt en of vóór dat hiertoe werd overgegaan, vertrouwbare afteekeningen van den ouden toestand zijn vervaardigd.

Bedenkelijk schijnt mij de plaatsing van vier nieuwe wapens op vier blinde schilden op de kraagsteenen. Waar de schrijver hier meende deze »niet beter te kunnen vullen» geloof ik dat het nog veel wenschelijker ware geweest den ouden toestand te respecteeren en zich van elke poging tot aanvulling te onthouden.

De beschrijving van het meubilair der kerk levert vele gewaardeerde bijzonderheden. Deze en de interessante gegevens uit het hoofdstuk gewijd aan het tijdperk van overgang toonen weder hoe ook de kleinere archieven, mits goed bewerkt, tal van bijdragen van algemeen belang kunnen verschaffen. Het is dan ook meer dan gewenscht dat hieraan meer zorg worde besteed en gaarne zouden wij aan tal van kleinere gemeenten een archivaris toewenschen als den heer Hofer, die niet alleen het archief voor onderzoek toegankelijk maakt, maar ook door ijverige studie voor het belangrijkste in ruimen kring de belangstelling weet te wekken.

De bijlagen vormen bijna een oorkondenboek voor Hattem, waarbij ook uitvoerige uittreksels uit de rekeningen.

Het boek is versierd met 28 meerendeels goedgekozen en uitstekend uitgevoerde illustraties. Alleen komen mij de afbeeldingen van het wijdingskruis, dat nog in bijna alle oude kerken wordt aangetroffen en van den gedenksteen der restauratie vrij overbodig voor. Ook schijnt mij het reproduceeren van een aquarel van Bosboom hier niet aanbevelenswaardig, daar dit, hoe hoog ook als kunstwerk, op juiste weergave van de kerk geen aanspraak kan maken. Het is jammer dat, waar wellicht om technische redenen de illustraties niet tegenover den bijbehorenden tekst konden geplaatst worden, er althans geen kort onderschrift onder is gezet met verwijzing naar den tekst.

Het werk wordt besloten door een uitvoerig register, dat het naslaan zeer vergemakkelijkt.

Bij de enkele opmerkingen, die wij ons veroorloofden, eindigen wij gaarne met een warm woord van dank aan den schrijver voor zijn van nauwgezette studie getuigend werk, dat niet slechts een standaardwerk is voor de plaatselijke geschiedenis van Hattem, maar

ook een belangrijke bijdrage voor de studie van de Nederlandsche oudheidkunde.

J. C. OVERVOORDE.

Neêrlands verleden uit steen en beeld. Gedenkteekenen en grafgestichten uit den vroegeren en lateren tijd. Bijeenverzameld en uitgegeven door *R. P. van den Bosch*. Schiedam, H. A. M. Roelants, 1901. 8°.

Het was een goed denkbeeld van wijlen den heer R. P. van den Bosch, om de tallooze geschiedkundige hulpbronnen, die op gedenkteekenen en »grafgestichten» verspreid zijn, in een corpus te vereenigen. In de eerste plaats zijn de beoefenaars der familie-geschiedenis door zulk een onderneming gebaat; het ligt echter minder op het terrein van dit Bulletin om uit dat oogpunt deze uitgave te bespreken. Maar ook de kunsthistorici, in het bijzonder die der beeldhouwkunst, kunnen er een groot voordeel uit trekken, wat al blijkt uit den eenigszins zonderling gekozen titel »Neerlands verleden uit steen en beeld.»

Uit de inleiding blijkt, dat het voornamelijk grafmonumenten zijn geweest, die de bouwstoffen hebben geleverd. Wanneer werkelijk daarvan een volledig en betrouwbaar register ware gegeven, dan zou het werk reeds een onschatbare bron zijn voor nasporingen van allerlei aard. Jammer acht ik het daarom, dat de schrijver zich niet hiertoe beperkt heeft. Ook ruïnes als van Brederode, Matenesse, Teylingen, enz. waren voor hem gedenkteekenen van hetzelfde belang. Daardoor heeft hij a priori op zijn werk den stempel van onvolledigheid gedrukt, want een dergelijke inventarisatie kan niet het werk van één man zijn.

Na een zeer bonte inleiding, waarin de schrijver het zelfs noodig vond te herinneren niet alleen aan de pyramides van Egypte, maar zelfs aan de begrafenissen van Abraham en Sara, komen dan in het eerste hoofdstuk de »Gedenkteekenen uit de oudste tijden» aan de beurt, te beginnen met de Nehalennia-steen van Domburg, en daarna het Huis te Britten, de ruïnes Teylingen, Merwede, Brederode, Matenesse en het Forum Hadriani, op zeer ongelijksoortige wijze opgehelderd, deels door verzen in extenso van den 18de-eeuwschen dichter Jacob Specx, door een opsomming der vermaardste leden van het geslacht Brederode en het Forum Hadriani zelfs door een uitvoerigen inventaris van de koop- en hypotheekbrieven van de hofstede van Arentsburch!

Nadat deze gedenkteekeken een afzonderlijke behandeling zijn waardig gekeurd, volgen provinciegewijs de overige »Gedenkteekeken en Gedenksteen en in Nederland».

Vreemd is het, dat Overijsel het met ruim één bladz. moet afdoen, terwijl aan Friesland 25 bladz. gegund zijn. Is te Deventer bv. geen ander gedenkteekeken dan het graf van Bisschop Radboud, overleden in 917? Jammer dat hier geen afbeelding bijgevoegd is; deze zou met de uiterste belangstelling begroet zijn!

Hieruit spreekt een groot gebrek aan methode. Dit en een hinderlijke oppervlakkigheid zijn wel de beide groote fouten die het werk aankleven.

Doesburg bv. wordt aangemerkt als de »grafplaats» van Mercator. Men mag toch waarlijk wel verlangen, dat het Geldersche Doesburg en het Duitsche Duisburg uit elkander gehouden worden.

Van overdrijving is de schrijver zeker niet vrij te pleiten, wanneer hij het grafmonument van Prins Willem I te Delft »wellicht het schoonste der wereld» noemt, evenals ook de St. Janskerk te 's Hertogenbosch »een der schoonste kerken uit de middel-eeuwen» is.

En is het nog met de kritiek in overeenstemming te brengen te Koudekerk te herinneren aan de plek waar Rembrandt »eens in vaders molen te schilderen zat»?

Te Breda wordt genoemd het praalgraf van Hendrik van Nassau, dat er niet is, en wordt een vermoeden uitgesproken omtrent een grafsteen van den priester van Gaelen, terwijl de hier bedoelde koperen grafplaat reeds in 1877 door Colinet en de Vries afgebeeld is.

Na het binnenland volgt het buitenland. Voorzoover hier grafmonumenten en gedenksteen en van Nederlanders opgesomd worden, kan dit slechts toegejuicht worden, maar waartoe bv. de mededeeling, dat in de kerk te Grevelingen een grafmonument is van Claude Berbier de Metz, en waartoe zelfs een ruime plaats afgestaan aan een beschrijving van de Romeinsche grafsteen en in het museum te Wiesbaden?

Het leeuwendeel is in deze afdeeling echter geleverd door wat onze vroegere en tegenwoordige koloniën bevatten. Hier vooral zal menig genealoog met bevredigend resultaat het werk van den heer van den Bosch raadplegen.

Toch blijf ik het betreuren dat ons eigen land niet wat consciëntieuser behandeld is.

Geen spoor er van, dat bestaande collecties van aanteekeningen en afbeeldingen van grafsteen en geraadpleegd zijn, zooals er zich bv. in het Friesch Genootschap te Leeuwarden, in het Zeeuwsch Genoot-

schap te Middelburg, in het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam en in de Bibliotheek van het Rijksprentenkabinet te Amsterdam bevinden.

En nu spreek ik nog niet eens van afzonderlijke grafmonumenten, die overgeslagen zijn. Hierin waren natuurlijk omissies niet te vermijden. Maar niet gemist hadden toch mogen worden zulke uiterst merkwaardige grafsteenen als van Jan Harnasmaker in de St. Eusebiuskerk te Arnhem (vermeld in mijn *Iconographia Batava*), de verschillende grafsteenen in de kerk van het Minderbroederklooster (thans Rijksarchief) te Maastricht, het grafmonumentje van Margaretha van Auweningen in de St. Jan te 's Hertogenbosch (reeds afgebeeld in *De Oude Tijd*, I p. 145) de grafsteen van ridder Jan van Oostende in de kerk te Goes, en die van Mr. Claes Hillebrandsz in de Nieuwe Kerk te Amsterdam (afgebeeld in *Oud-Holland*, XI p. 74).

Niettegenstaande de vele lacunes die gemakkelijk te vermijden waren geweest, niettegenstaande den ontzaglijken ballast die gevoegelijk weggelaten had kunnen worden en niettegenstaande het volslagen gebrek aan een gevolgd methode en van historische kritiek, meen ik toch de bespreking van deze uitgave met een woord van dank te mogen eindigen, want wegens het zeer uitvoerige register, waarvan ik de nauwkeurigheid gaarne zonder contrôle wil aannemen, zal op menige vraag, vooral van genealogischen aard, een antwoord gevonden kunnen worden. En wanneer men maar éénmaal een boek met vrucht geraadpleegd heeft, is men geneigd vele gebreken over het hoofd te zien.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Atlas van Stolk. *Katalogus der historie-, spot- en zinneprenten* betrekkelijk de geschiedenis van Nederland, verzameld door A. van Stolk Cz., gerangschikt en beschreven door G. van Rijn. Vijfde deel. Amsterdam, Frederik Muller & Co. 1901. 8°.

Reeds vijf deelen van dezen reuzenarbeid zijn verschenen en nog niet is er melding van gemaakt in dit Bulletin. Waar ons nu een deel hiervan met dat doel toegezonden is, wil ik niet dit laatste alleen aan een beschouwing onderwerpen, maar zal liever de indrukken weergeven die ik vroeger reeds heb opgedaan bij het zien ook van de andere deelen.

Toen de heer G. van Rijn in 1895 zich aangordde om den

»Atlas van Stolk» te beschrijven, aanvaardde hij een tegelijk dankbare en ondankbare taak. Een dankbare taak, omdat hij wist dat het beschrijven van een verzameling als die hij onder zijn beheer had, hem nevens talloze uren van ingespannen arbeid vele oogeblikken zou opleveren van groot genot. Hij toch kende de verzameling, die wijlen de heer Abraham van Stolk met buitengewonen ijver en geldelijke offers gedurende meer dan een halve eeuw had bijeengebracht, en hij wist welke schatten daarin geborgen waren, niet alleen schatten om hun onmiddellijke geldswaarde, maar nog meer om de wetenschappelijke waarde, die echter eerst gevoeld kon worden wanneer zij door deskundige en conscientieuse hand werd gelicht.

En dit is den heer van Rijn volkomen toevertrouwd. Voeg daarbij nog een werkkraft die aan het ongeloofelijke grenst, en het raadsel is opgelost, dat in zeven jaar tijds reeds een vijftal zware 8vo-banden voor ons liggen, die een materiaal bevatten, dat geen historicus meer voorbij mag zien.

Veel meer nog dan het werk van Muller zal voortaan het werk van van Rijn datgene worden waarnaar ieder grijpt die met Nederlandsche historieprenten te maken heeft. Maar dit is ook de reden, waarom ik van Rijns werk tevens zoo ondankbaar genoemd heb. Want het zal nu wel nimmer meer gebeuren, dat een algemeene beschrijving van wat er van Nederlandsche historieprenten bestaat, ter hand genomen wordt. Muller heeft ook opgenomen wat hem toevallig van elders bekend was, van Rijns arbeid is beperkt tot den Atlas van Stolk, en al is die verzameling nu ook nog zoo uitgebreid en kostbaar, compleet is zij niet en kan zij ook niet zijn. Het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, van particuliere verzamelingen het eerst die van den heer van Gijn te Dordrecht, allerlei grootere en kleinere collecties van plaatselijken en bijzonderen aard hadden het materiaal kunnen leveren voor een werk dat met uitbundigen bijval begroet zou zijn, mits de heer van Rijn en niemand anders het samengesteld had.

Want over welke eigenschappen behoort een die zulk een werk onderneemt, te beschikken? Over grondige historische kennis, die hem tal van raadselachtige prenten doet begrijpen, over een volharding die het mogelijk maakt aan duizenden en nog eens duizenden prenten, dikwijls van zeer twijfelachtige kunstwaarde, steeds dezelfde aandacht te wijden, en ten derde over een nauwgezetheid, die geen punt op een i over het hoofd doet zien.

Welnu, over al deze eigenschappen beschikt de heer van Rijn. De bewijzen liggen in de nu reeds verschenen deelen voor het grijpen.

Het zou ongepast wezen, aanmerking te maken op den omvang

die zijn wijze van werken tot noodzakelijk gevolg gehad heeft. Waar Muller 45 bladz. noodig gehad heeft om het »Lusthof van Momus» te beschrijven, had van Rijn er 123 noodig, waar Muller in 29 bladz. het »Groot Tafereel der Dwaasheid» uitgeplozen heeft, deed van Rijn dit in 268 bladz.

Dit zijn voorbeelden die onmiddellijk in het oog springen, maar de aandachtige gebruiker (*gelezen* zal het boek nooit worden, *gebruikt* onophoudelijk) zal op iedere bladz., bij ieder nummer, bemerken, dat van Rijn altijd Muller verbeterd, aangevuld en toegelicht heeft, voorzoover het hem ten dienste staand materiaal daarvoor de gelegenheid bood.

Waar het bij een werk als het onderhavige zoozeer op nauwkeurigheid aankomt, daar mag ik niet verzuimen den heer van Rijn na te zeggen, dat in de collationneering der drukproeven met de prenten de heer van Ommeren hem een rechterhand is.

In het laatst verschenen deel brengt de heer van Rijn het tot 1782. Waarschijnlijk zal er wel een geheel deel mede gemoeid zijn, om den onrustigen en aan spotprenten zoo vruchtbaren patriotten- en revolutietijd te behandelen. Ook voor den afval van België voorzie ik een lijvigen band.

En wanneer dat alles voltooid is, en de heer van Rijn dan een monument gesticht heeft voor den verzamelaar en den zoon, die diens tradities op zoo waardige wijze voortzet, en tevens voor zijn eigen kennis en werkkraft, laat hij dan opgaan en een supplement samenstellen uit de andere verzamelingen in binnen- en buitenland. Dan eerst zullen wij volkomen bevredigd zijn.

Amsterdam.

E. W. MOES.

A. J. Wauters, Le Musée de Bruxelles. Tableaux Anciens.
Notice guide et catalogue. Bruxelles, 1900. 8°.

Het Museum te Brussel is een der leerzaamste voor onze oude schilderkunst. Komt men er om te genieten, dan zal men ongetwijfeld bevredigd worden door het vele fraaie en buitengewone dat het aanbiedt. Komt men er om zijn kennis van het werk der daarin vertegenwoordigde schilders te vermeerderen, dan zal men goed doen met zeer voorzichtig te zijn in het aannemen van hetgeen de catalogus, van hetgeen de naambordjes onder de stukken mededeelen. Ongetwijfeld zijn er een aantal echte, gedocumenteerde of gesigneerde doeken, maar voor het overige heeft het er veel van alsof de samenstellers een aantal naambordjes genomen hebben en deze op goed geluk over het museum hebben uitgestrooid. Een enkelen keer kwam dan zoo'n naambordje op 't schilderij, waarbij

het behoorde, in de meeste gevallen was dit natuurlijk niet het geval en zoo is het raadzaam aan de toeschrijvingen niet al te groote waarde te hechten, maar met een kritisch oog toe te kijken of de toevalligerwijze toebedeelde namen passen met het beeld, dat wij ons van elders van de kunstenaars hebben gevormd.

Wij zullen bij onze kritische beschouwingen den catalogus van A. J. Wauters tot leiddraad nemen, niet omdat hij de beste, maar omdat hij de laatste en de eenige is, die thans in het museum verkocht wordt en het zijn nut kan hebben dit prulwerk eens nauwkeurig aan de kaak te stellen.

Als motto ook voor dezen catalogus zou men het woord van W. Bürger, Galerie d'Arenberg, blz. 7, over den Brusselschen catalogus van zijn tijd kunnen gebruiken: »ce catalogue est un phénomène de désordre et d'impéritie. Il trompe les artistes, il fait rire les connaisseurs, il décourage les étrangers.» Ook deze catalogus draagt in de eerste plaats het karakter van verregaande slordigheid. Er staan tal van fouten in, die ook zonder eenige vakkennis konden vermeden worden bij een nauwkeurig gebruik van de litteratuur, en van de oogen bij het bekijken der schilderijen. Als staaltjes van slordigheid geef ik hier het volgende lijstje, dat volstrekt niet op volledigheid aanspraak maakt:

1. Niet gemerkt van Aelst 1667 maar Guill^{mo} van Aelst 1667.
19. Lees Backhuysen, niet Backuysen.
26. Behalve de volle naam nog gemerkt met het jaartal 1659.
32. Zeker *niet* gemerkt Bergem, althans niet echt.
33. Voluit gemerkt op den kant van de bank op de eerste stoep rechts.
34. Niet gemerkt I B maar Hb.
40. Lees Schoenlank in plaats van Schoenlacz.
52. Rechts in het terrein voluit gemerkt.
69. Rechts beneden voluit gemerkt.
93. Rechts beneden voluit gemerkt en 1646 gedateerd.
141. Links van het midden gemerkt A. C.
142. Half rechts voluit gemerkt.
155. Rechts voluit gemerkt.
- Ad 205. David de Heem. In plaats van Musée de Dordrecht, lees Doornik (Tournay).
- Ad 206. Jan Davidsz de Heem. In pl. v. Jacques Marcellus, lees Jacques Marrellus.
206. Wordt medegedeeld dat dit schilderij 1665 gedateerd is, terwijl het onder 262 nog eens voorkomt, als zijnde in 1668 geschilderd. Dit laatste is juist. J. B. Lambrechts, geboren in 1680, zou er 20 à 30 jaar na 1668, d. w. z. op 8 à 18jarigen leeftijd een grisaille in geschilderd hebben!!

- Ad 232. Wordt verklaard dat J. Lingelbach een leerling van K. du Jardin, terwijl ad 267 wordt gezegd dat hij een leerling van Ph. Wouwerman was.
249. Is blijkens het opschrift niet het portret van Herman Danckerts van de Kolk, maar van Harman Dircksz. van de Kolck.
251. Is met 't bekende monogram gemerkt en indien ik goed zie 1634 gedateerd.
267. Is met koeien van letters voluit gemerkt en 1652 of 1653 gedateerd.
315. Is gemerkt H. Mommers en niet Mommers.
316. Ik vraag: in welk opzicht attesteert het opschrift van dit portret de vriendschap tusschen Hub. Goltzius en A. Moro?
- 327, 328. Waarom stelt het eerstgenoemde stuk den IJssel en het tweede Dordrecht voor? Gewichtiger dan deze fantasiën ware de mededeeling geweest, dat beide schilderijen nachtstukken zijn.
331. Het toppunt van nonchalance: het schilderij is gemerkt Isaak van Nিকেle. De catalogus beweert Isaac van Nিকেle en noemt daarom den schilder Israel van Nিকেle.
341. Links voluit gemerkt A. v. Ostade 1663.
407. H. Saftleven, is niet gedateerd 1654, maar 1634, hetgeen voor hem, die de verschillende stijlperiodes van den schilder kent, reeds à priori blijkt.
442. Als pendant van 441: de verzoening van Jacob en Esau is het niet moeilijk te zien dat deze voorstelling »A la Fontaine" Esau voorstelt, die zijn eerstgeboorterecht verkoopt.

Verder valt het volgende op te merken:

No. 10. Christophe Amberger. Portret van een man. Zou de schrijver nooit gehoord hebben van het prachtwerk dat de heer von Marcuard te Florence eenige jaren geleden aan den schilder van dit portret, den »Schoenitz-meister" gewijd heeft ¹⁾. Het schijnt van niet, anders zou hij ook wel weten, dat de voorgestelde niet alleen »un homme» maar een lid der familie Holzhausen te Frankfort geweest is en het stuk niet langer aan Amberger toe schrijven.

Om te zien, dat No. 21 geen portret door Jan de Baen kan zijn, behoeft men slechts zeer oppervlakkig van de kostuumkunde op de hoogte te zijn. De voorgestelde persoon liet zich blijkbaar

1) F. von Marcuard, Das Bildnis des Hans von Schoenitz, München 1896, blz. 13, 20.

schilderen omstreeks den tijd toen Jan de Baen geboren werd. Welke kostumes daarentegen in diens tijd gedragen werden, kan men genoegzaam zien aan de late portretten van Nic. Maes in dit museum.

No. 27, 28. Portretten van Maximiliaan en Anna van Oostenrijk als kinderen, worden nog steeds toegeschreven aan Barth. Beham. Is het nog niet voldoende bekend dat zij het werk zijn van Jacob Seisenegger? ¹⁾.

Wanneer de schrijver van de werken van M. Boelema de Stomme (No. 43) zegt dat zij hoogst zeldzaam »rarissimes» zijn en er een viertal optelt, had hij er nog bij kunnen voegen, dat er drie gemerkte in het Museum te Emden zijn en twee op de tentoonstelling te Dusseldorf waren uit de verzamelingen Dahl en Holz aldaar. Aan dit tiental kan thans als elfde nog een voluit gemerkt en 1644 gedateerd stuk toegevoegd worden, dat den 22sten Juni 1901 in openbare veiling te Londen verkocht werd. Ook in het museum te Agen bevindt zich een karakteristiek werk zijner hand.

No. 47. Mansportret van Ferd. Bol. Weer een zoo vreemde toeschrijving, dat ik er geen andere verklaring voor weet, dan dat een der uitgestrooide naambriefjes al fladderend op de lijst is blijven kleven.

No. 145. Cornelis Decker en A. v. Ostade, de rust van den wever. Het wordt eindelijk tijd dit schilderij zelf eens te bekijken en niet steeds de oudere schrijvers na te praten. Men stelle de vraag: wie heeft ooit een interieur van Cornelis Decker, die immers landschapschilder was, gezien? Niemand. Men kan nog denken aan zijn naamgenoot J. Decker, van wien te Berlijn zich een interieur bevindt, maar dit is veel zwakker dan dit krachtige en pittige schilderij. Daarop stelle men zich de tweede vraag: gegeven dit stuk als anoniem kunstwerk, wie zou ooit aarzelen het in zijn geheel aan Adr. v. Ostade toe te schrijven? Het eenige afwijkende er in is, dat de weefstoel sterker verlicht is dan het overige schilderij en meer plaats inneemt dan gewoonlijk de onbezielde natuur in Adriaens stukken doet. De schilderwijze daarentegen is zoo karakteristiek mogelijk. Men vergelijkte slechts het raampje met omgeving. Dit zou uit ieder ander stuk van den schilder uitgesneden kunnen zijn. Wat tijd van ontstaan betreft, zoo houd ik het stuk voor omstreeks 1650 à 1655 geschilderd, toen de schilder het clair obscur ten volle beheerschte en nog geene te sterk in 't oog springende lokale tinten aanwendde.

Zoo ongelukkig mogelijk heeft de catalogusschrijver bij No. 146 J. Decker in de plaats gezet van den C. Decker, die op de lijst

1) Zie M. J. Friedländer in het Rep. für Kunstw. 1895, blz. 272 en vv.: Ned. Spectator 1895 blz. 347 en vv. en de nieuwe beknopte catalogi van het Mauritshuis.

figureert. Indien het schilderij van een Decker is, wordt Cornelis Decker bedoeld. Wij zijn er evenwel niet zeker van en denken eerder aan een anoniem navolger van Ruisdael.

No. 146a eveneens aan J. Decker toegeschreven, is niet tentoongesteld.

No. 147. Dirck van Delen. Wederom wordt ons het oude sprookje opgedischt dat Anth. Palamedes de figuren in dit stuk zou geschilderd hebben. Van Delen kon dit uitmuntend zelf en deed dit ook in verreweg de meeste stukken.

No. 148. Jac. Willemsz. Delff. Mansportret. Lijkt niets op dezen schilder. Ik kan op de plaats waar 't stuk hangt er geen anderen naam voor vinden.

Bij Ant. van Dijck betreden wij een gevaarlijk terrein. Het Museum is bij zijn aankopen van dien meester niet gelukkig geweest. De familie van Ribaucourt (N°. 605) wordt ook door Wauters niet aan Van Dijck toegeschreven, die voor dit stuk een »Maitre de Ribaucourt» uitdenkt. Wij konden hier vrede mede hebben, indien nu de schrijver maar niet allerlei andere schilderijen aan denzelfden schilder ging toeschrijven en daaronder de prachtige familie door Corn. de Vos (wijlen Frans Hals) te München. Dit schilderij is een meesterwerk, het Brusselsche stuk daarmede vergeleken, een crouite. Wonderlijk dat Wauters dit niet ziet. Ook de beide stukken te Cassel behooren bij den Corn. de Vos te München en niet bij den schilder (laat ons niet langer zeggen »meester») van Ribaucourt.

Een tweede aankoop der laatste jaren is de Genueesche doge Jan Vincent Imperiale, levensgroot ten voeten uit. (N°. 161). Ook bij dit stuk wil het mij toeschijnen dat Van Dijcks groote naam grovelijk misbruikt wordt. Ware het een zijner Genueesche schilderijen, dan is het een heele zwakke, die geen plaats verdiende in een museum van Van Dijcks vaderland. Eerder schijnt het mij evenwel een zijner Genueesche navolgers te zijn als hoedanig ik door Italiaansche vakgenooten met beslistheid Carbone heb hooren noemen. Ik ken dezen schilder evenwel niet voldoende om dit positief te durven be-
weren of ontkennen.

Liever dan deze van Dijcks, die aan hem worden toegeschreven, doch niet van hem zijn, zijn ons degene, die niet aan hem worden toegekend, doch wel van hem zijn. In de eerste plaats het prachtige portret van een 41-jarigen man, in 1619 geschilderd en onder de Rubens'en tentoongesteld (N°. 387a). De schrijver van den catalogus zegt goedig dat »quelques connaisseurs» het stuk aan van Dijck toekennen. Ik geloof dat de schrijver dit »quelques» gerust kan veranderen in »la majorité» en durf zelfs betwijfelen of er »quelques» overblijven (serieuse altoos) die nog aan Rubens vasthouden.

Niet zoo geheel zeker ben ik van de portretten van J. C. de Cordes

en Jacqueline van Caestre, (Nrs. 386, 387 en van de studie van vier negers No. 389). Alle drie stukken schijnen mij meer op van Dijck dan op Rubens te trekken, maar ik spreek vooralsnog liever het laatste woord niet! ¹⁾.

No. 169 Jan Ekels, vue de ville. Het stuk zelf geeft door het opschrift voldoende te kennen, dat het niet d'een of andere onbekende stad is. Het Amsterdamsche wapen en het opschrift O(ude) Z(ijds) H(eeren) Logement zijn een voldoende plaatsbepaling.

No. 172 Govert Flinck, la famille de l'orfèvre. Weder een dier toeschrijvingen, die door hun nonsensikaliteit zeer doen. Hebben dan de heeren te Brussel zoo weinig gevoel voor stijl, dat zij niet voelen, ik zeg niet of dit stuk van Flinck is of niet, maar of het al dan niet het minste of geringste heeft uit te staan met de Hollandsche school! Dit laatste toch is volstrekt niet het geval! Wij weten niet, wat het stuk is, maar Hollandsch is het stellig niet, noch wat de typen, noch wat de kostumes, noch wat de R. C. kerkornamenten, noch wat de schilderwijze aangaat. Een weinig minder dwaas is de toeschrijving van het volgende nummer 173 aan Flinck, hoewel ik er zijn hand toch ook beslist niet in herken.

No. 194 Abel Grimmer, Christus bij Maria en Martha. De catalogus doceert: Le musée de Bruxelles est le seul à posséder un tableau de ce maître rarissime". Wat zou de heer Wauters opkijken indien wij hem mededeelden dat behalve de vijf stukken die hij in zijn supplement vermeldt, zich op honderd pas van zijn museum een groot winterlandschap van den meester in de handen van een kunstkooper bevindt, dat er zich twee in het museum te Issoudun, één in een particuliere collectie te Boedapest, en dat er zich in ééne aan alle kunstliefhebbers welbekende particuliere verzameling te Parijs niet minder dan twaalf stukken (de twaalf maanden) van dezen schilder bevinden. Een tweede dergelijke serie van tien stuks in het museum Boucher de Perthes te Abbeville schijnt eveneens van Grimmer.

Hoe de schrijver met dit stuk voor oogen No. 194a Interieur d'une galerie de tableaux ook aan Grimmer (het zij dan ook slechts provisorisch) kan toeschrijven, is mij een raadsel. Behalve dat beide stukken interieurs uit de Vlaamsche school van 1600—1620 zijn, is er al heel weinig overeenkomst tusschen hen en bovendien is No. 194a gemerkt met het monogram van een anderen schilder, een monogram dat niet gemakkelijk is op te lossen, vermoedelijk M. V. V. of V. V. M. luidt, doch in geen geval op A. Grimmer

¹⁾ Men vergelijke Bode in zijne bijschriften bij de schilderijen der Galerie Liechtenstein en van het Museum te Berlijn eenerzijds en Em. Michel, Rubens blz. 223, 224 anderzijds.

Ten aanzien van de vier negers wijst Weizsäcker in zijn uitmuntenden catalogus van het Städtelsche Instituut er zeer terecht op dat deze in de oude inventarissen van Pommersfelden (1719 en 1746) nog van Dijcks naam droegen.

past. De schrijver maakt zich van de moeilijkheid af door te zeggen, dat dit monogram wel den eigenaar der afgebeelde verzameling zal beteekenen. Een gemakkelijke manier voorwaar om van een signatuur die iemand niet past, af te komen. Een gesigneerd portret draagt dus in 't vervolg den naam van den voorgestelden persoon, niet dien van den schilder, een gemerkt landschap geeft aan dat de voorgestelde streek behoorde aan hem, die zijn naam er op zette! Een fruitstuk met een naam er op beteekent, dat de drager van dien naam zich aan het afgebeelde fruit vergastte, enz. enz. Hoeveel eenvoudiger wordt daar de kritische kunstgeschiedenis! Naar aanleiding van dit stuk merkt de schrijver op dat zich in het Mauritshuis een gezicht in een schilderijen-verzameling door dezelfde hand bevindt. Deze vroeger ook in de Haagse catalogi medegedeelde bewering is onjuist en wordt sedert 1895 daarin niet meer gevonden. Van den schilder van het Haagsch stuk vond ik nog slechts eens een tweede, te weten bij den Marquis of Bute in St. John's Lodge te Londen.

De goede Jan van Goyen moet ook in dezen catalogus zich weer laten welgevallen, dat men met hem spot. Hij die in 1644 zijn uitmuntend Gezicht op Dordrecht (N°. 196) schilderde, zou er negen jaar later nog een tweeden datum en handteekening opgezet hebben en er toen door A. Cuypp figuren in hebben laten schilderen. Men moet al heel weinig kijk op van Goyen hebben om niet te zien:

1) dat dit stuk aus einem Gusz is en zijn schildertrant van 1644 en niet dien van 1653 vertoont.

2) dat van Goyen zelf uitmuntend figuurtjes in zijn stukken kon schilderen en daartoe Cuypp niet noodig had.

3) dat de figuren in questie hoegenaamd niet op Cuypps penseeltrant gelijken.

No. 200 François Haagen, »Genre, paysages, oiseaux. Détails inconnus, le seul tableau connu portant cette signature.» Dit schilderij is een damesportret in een landschap. Indien dit nu het eenige bekende werk van den schilder is en details over hem onbekend zijn, hoe weet Wauters dan, dat hij bovendien Genre, paysages et oiseaux schilderde? Ik houd mij voor mededeeling ten zeerste aanbevolen.

No. 201. T. v. Haecht. De schrijver kent behalve het schilderij in het Museum nog slechts één in de collectie Janssens te Brussel. Wij willen hem nog eenige andere aan de hand doen. Eerst te Brussel zelf bij den heer Ch. Cavens, die mij mededeelde dat een zijner familieleden een tweede bezit, voorts in de musea te Aken en te St. Omer (onder den naam van J. de Momper, maar met het bekende monogram gemerkt en 1620 gedateerd) eindelijk in de verzamelingen Peltzer te Keulen en Pavlovtssoff te Petersburg. Ook zag ik er indertijd een in de verzameling van Paul Mantz te Parijs.

Een der grootste stalen van verwarring leveren de aan de verschillende de Heems toegeschreven stukken. Nrs. 204—210.

No. 204 is juist toegeschreven aan Corn. de Heem, (voluit gemerkt.)

No. 205 is toegeschreven aan David Davidsz de Heem, maar is eveneens een voluit gemerkte C. de Heem. Indien men de voorletter D van de retouche bevrijdt, zal men zien dat er de fraaist denkbare handteekening opstaat.

No. 206 is gemerkt met een monogram, dat in geen geval dat van J. D. de Heem is, aan wien het wordt toegeschreven. Het bestaat uit de letters H. D. F. en volgens de schilderwijze behoort het aan een der Antwerpensche leerlingen van Jan Davidsz de Heem, zooals J. v. Kessel, J. v. Son en A. Coosemans. Op de Utrechtsche tentoonstelling bevond zich onder Nr. 278 een stilleven met precies hetzelfde monogram, doch klaarblijkelijk uit de Hollandsche school. Op grond hiervan hebben wij het toen toegekend aan Hendrik de Fromentiou (\pm 1633—1694) den schoonzoon van Phil. Wouwerman, die hofschilder te Berlijn is geweest, als zijnde de eenige bekende schilder op wien dit monogram past. Ik waag het niet te beslissen of deze toeschrijving juist is, immers de in 1890 te Berlijn tentoongestelde voluit gemerkte werken van Fromentiou verraden een andere hand en het is tot dusver ook niet bekend, dat hij te Antwerpen geleerd heeft. Ik laat dus de zaak tot nader order onbeslist.

Nrs. 207 en 208 zijn met recht aan J. D. de Heem toegekend en goede voortbrengselen van zijn penseel; desgelijks een nog niet gecatalogiseerd nieuw aangeworven fruitstuk, daarentegen draagt

No. 209, een ontbijtje, een ander cachet en — onder een groote retouche aan den kant van de tafel denkelijk een andere handteekening, terwijl No. 210 onder de valsche handteekening van J. D. de Heem nog duidelijke sporen van de echte van Jacques de Claeu, den schoonzoon van J. v. Goyen en den zwager van Jan Steen vertoont. Precies dezelfde verandering van de Claeu's handteekening in die van J. D. de Heem, heeft men toegepast op een schilderij in het Museum te Haarlem. Het is de verdienste van den Deenschen kunstkenner Karl Madsen hierop het eerst te hebben gewezen. In den nieuwsten catalogus is het stuk aan den waren schilder teruggegeven. Ook in het museum te Aken en in de verzameling Tamm te Stockholm (Granberg No. 249) zijn dergelijke gesigneerde schilderijen van onzen meester, van wien elders (Musea te Amsterdam, Karlsruhe en Leiden, collecties Mnizsech—Parijs, Caledon—Londen, Ashley—Broadlands, Laporte—Hannover en Boehler—München) weer geheel andere stukken voorkomen. Vergelijkt men de partij rechts op het Brusselsche stuk met het Haarlemsche schilderij, dan zal men zonder moeite van de juistheid van het hier gezegde overtuigd worden.

Nrs. 212, 213. Daniël van Heil, Panorama van Brussel en Gezicht op het Hotel van Nassau aldaar. Beide schilderijen zijn ongemerkt en uit niets blijkt, waarop de toeschrijving berust. Toch zou het van groot belang zijn, eindelijk eens authentieke stukken van dezen schilder als basis voor verdere studie te ontmoeten. Eenige jaren geleden (O. H. XVII 165) hebben wij er reeds op gewezen, dat een groep van D. V. H. gemerkte schilderijen niet van hem, maar van een Hollandsch navolger van H. Saftleven moet zijn. Ook te Brussel is onder de niet genummerde schilderijen een stuk met dit monogram. Het stelt een winterlandschap met een ontelbaar aantal kleine schaatsenrijders voor, deze laatsten zijn er zeer schematisch, zonder eenig streven naar individualiseering, in één tint van bruin ingezet. Op den voorgrond stoort een groote boom, met een onaangenaam gewar van takken, zeer den indruk. Indien nu de beide bovengenoemde groote stukken van Van Heil zijn, dan is deze D. V. H. stellig een geheel ander artist. De verschillen in stijl en bekwaamheid laten zich niet met elkaar rijmen, zelfs niet indien men een groote tusschenruimte in het ontstaan aanneemt. Of nu evenwel de D. V. H. van het winterlandschap dezelfde is als die van de Saftleven-achtige dal- en riviergezichten, waag ik niet te beslissen. Het karakter van zijn werk is niet zóó gedecideerd Hollandsch als dat van zijn homo-monogrammist.

No. 221. M. Hobbema, Le Bois de Harlem. »Les cavaliers seraient d'après les uns de Barend Gael, auraient d'après les autres été introduits depuis par Eugène Verboeckhoven." Indien er een traditie bestaat, dat Verboeckhoven in dit schilderij geknoeid heeft, zal daar wel iets van waar zijn, al is het nu niet juist in de ruiters geweest. Daarom loont het de moeite na te gaan hoe het met de vrij talrijke stoffage van dit stuk gesteld is.

In de eerste plaats moet de naam van B. Gael ter zijde geschoven worden, wat er van de stoffage oud is, is stellig van Hobbema zelf, gelijk vergelijking met de overige stukken van den schilder voldoende bewijst. Hobbema, die te Amsterdam woonde, heeft stellig niet al zijne schilderijen aan Barend Gael te Haarlem gezonden om ze door dezen knoeischilder te laten stoffeeren. De vraag blijft dus eenvoudig wat is er van de stoffage oud, wat niet. Nu zal om te beginnen wel niemand twijfelen aan de echtheid der drie figuurtjes op den achtergrond, aan het liggende hondje, aan het vrouwtje bij den put, den man in de deur van de hut en 't zittende vrouwtje links. Deze figuren zijn alle zoo uit één stuk met de omgeving gedaan, dat wie het landschap gepenseeld heeft er ook deze figuren aan toegevoegd moet hebben. Ditzelfde geldt evenwel ook van de ruiters op den weg en de voetgangers in hunne nabijheid. Vergelijk bijv. de veeren of twijgen op hunne hoeden met de twijgen der

naastbijstaande boomen, voorts het oor van den schimmel met de deurpost er achter, waartegen het staat. Deze kleinigheden bewijzen ten duidelijkste, dat zij van hetzelfde palet gelijktijdig met de omgeving gedaan zijn en niet later, laat staan meer dan twee eeuwen later zijn toegevoegd. Hoogstens is de kribbe voor het huis rechts verdacht. De tinten van het hout daarvan keeren nergens weder noch in de deuren, noch in het vakwerk, noch in de daken der huizen. Ook de schimmel voor de kribbe is op zijn minst geretoucheerd. Vreemd is het ook, dat er bij dit gezadeld rijdier geen ruiters behoort, want de beide poppetjes in 't rood zijn landleiden, die niet op dit steedsche paard behooren. Zijn paard en kribbe verdacht, dan zijn zij het ook en indien Verboeckhoven iets aan het stuk heeft toegevoegd, dan is het de kribbe met de figuren en den schimmel er bij.

No. 225. Gerard Houckgeest, gezicht in de kerk te Delft. »Plusieurs groupes de figures exécutés par Albert Cuyp.» Die goede Cuyp moet wel met handen en voeten tegelijk gewerkt hebben om nu eens in de stukken van J. van Goyen, dan weer in die van Houckgeest de figuren geschilderd te hebben. 't Is waar, in ons schilderij is een figuur met een rooden mantel en dit is voor velen voldoende om te verklaren dat Cuyp ze geschilderd heeft. Maar neemt men dan niet de moeite om ze 1°. met de figuren in de andere schilderijen van Houckgeest, 2°. met de figuren van Cuyp zelf te vergelijken? Doet men dit, dan zou men reeds lang gezien hebben, dat van Cuyp geen sprake en aan Houckgeest geen twijfel behoefde te zijn.

Nrs. 247, 248. A. Key. In deze schilderijen herken ik A. Key's hand niet, uitgaande van het voluitgemerkte schilderij in 't museum te Antwerpen.

No. 252. Isaac Koedyck, Interieur. De toeschrijving van dit schilderij en van de twee er bij hoorende in de Musea te Rijssel en te Antwerpen (wijlen collectie Kums) berust op de naamteekening, die men wil lezen op het stukje papier dat op het Brusselsche schilderij op den grond ligt. Maar staat daar nu werkelijk Koedyck op? Of praat de een dit den anderen na? Ik kan het niet lezen en constateer voorloopig alleen:

1°. dat de duidelijk en ontwijfelbaar gemerkte Koedijck te Petersburg er geheel anders uitziet ¹⁾.

2°. Dat onze groep van schilderijen de grootste overeenkomst vertoont met enkele stukken van J. Vrel, zooals er o.a. een in de veiling Kums was en een tweede zich bij Jhr. Mr. V. de Stuers bevindt.

1) Een tweede schilderij in denzelfden trant zag ik voor eenige jaren bij Jhr. Mr. Ae. v. Panhuys, Oud vice-president van den Raad van State.

Andere schilderijen zooals in de verzamelingen Michel te Mainz en von Heyl te Worms staan zoo tusschen deze Vrels eenerzijds en de Brusselsche Koedijckgroep anderzijds in, dat ik niet weet aan wien ze te moeten toeschrijven.

Nrs. 254, 255 Marcel Koffermans, »Ecole allemande... Détails inconnus... Peintre ignoré dans tous les musées, catalogues et dictionnaires.»

De schrijver van den catalogus neemt ons weer in t' ootje. Wie zoekt nu ooit Koffermans in de Duitsche school! Laten we samen eens de Liggere van de Antwerpsche Lucasgilde ¹⁾ opslaan en kijken wie Koffermans was. En dan bestaat er een niet geheel en al onbekend Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen, een publicatie, die ongetwijfeld ook op de schrijftafel van den heer Wauters staat. Neem daarvan nu eens, Geachte Heer, het XIXe deel, sla dan blz. 30 op en haal dan eens een dikke streep door Uwe boven geciteerde woorden. Ik mag mijne der zake kundige lezers hier niet vermoeien met eene verhandeling over dezen schilder. Zij allen weten, waar de stukken van Koffermans te vinden zijn. Alleen Wauters weet het niet. Dit is de verklaring dat hij het vrouwenportret No. 254 aan dezen schilder kan toeschrijven, met wien het absoluut niets te maken heeft. Het is Keulsche school en behoort in de onmiddellijke nabijheid van Barthel Bruyn zoo het al niet van dezen zelf is. Ook No. 255 behoort naar Keulen, evenals zijn pendant No. 84, hetwelk Wauters ook voor een Koffermans houdt.

Bij No. 256 en 257 hebben de naambriefjes weer heel vreemd gefladderd. No. 256 draagt dat van Phil Koning, dat hoogstens op No. 257, toegeschreven aan Jac. Koning behoort, hoewel het dan een vrij mat en flauw schilderij van hem zou zijn. In ieder geval is het niet (zooals W. Burger reeds in 1859 opmerkte) van den be-gaafden krachtigen schilder van het Rotterdamsche stuk, dat tot dusver de eenige basis vormt van onze kennis van dezen artist als landschapschilder. Omgekeerd is No. 256 tout ce qu'il y a de plus caractéristique van den Haarlemschen Vermeer, men vergelijkje bv. zijn panorama's te Brunswijk, Straatsburg en Berlijn.

No. 259. Nicolas Lafabrique de geldteller. Deze schilder, van wien wij gaarne toegeven dat hij ons in authentieke werken onbekend is, ²⁾ leefde van 1649 tot 1733 te Luik, Parijs en in Italië. Toen Wauters, de oudere catalogi copieerende, den Geldteller aan hem toeschreef, heeft hij zijn oog en weer eens thuis gelaten. Men behoeft immers dit stuk slechts aan te zien om te weten, dat het niet na 1670 te Luik, maar dat het ± 1630 à 1640 in de Noordelijke provinciën

1) I 165, 188, 260.

2) In het Museum te Luik staat een levensgrootte Bachusbuste op zijn naam, die wat tijd van ontstaan en stijl betreft zeer goed van hem zou kunnen wezen.

geschilderd werd. De geheele opvatting, de soberheid van kleurencombinatie, techniek, het paneel alles is Noord-Nederlandsch. Het komt mij voor dat niemand anders dan Jan Miense Molenaer in zijn vroegen tijd de schilder van dit stuk is.

No. 318. Antonio Moro. Het portret van Alva wordt voor een oude en getrouwe copie naar Moro verklaard naar een origineel van 1557 in een particuliere verzameling te Nieuw York. Juist is in deze opmerking het gevoel, dat dit schilderij geen Moro is. Ik zie er evenwel ook geen copie naar Moro in, maar wel het werk van een ander meester: van dien van wien ook het portret van Willem I te Cassel en van den Graaf van Brederode te Beverweert is. Of men hierin met recht Willem Key herkent weet ik niet. Het gemerkte stuk (graflegging) der collectie Six geeft mij geen voldoende aanknoopingspunten om dit te beslissen, 't zij in positieven 't zij in negatieven geest. Voorloopig dus: Non liquet.

No. 329. Martin Nellius »détails biographiques et tableaux inconnus. Le seul tableau de cet artiste qui soit signalé.» Ik doe wederom een beroep op twee werken, die ongetwijfeld op de schrijftafel van den heer Wauters staan: Schlie's uitmuntenden catalogus van het Museum te Schwerin (niet van gisteren of eergisteren, maar ongeveer van voor 20 jaar) en de Zeitschrift für bildende Kunst van omstreeks denzelfden tijd (XVII 183). Daar vindt men o.a. schilderijen in de musea te Schwerin (2) en Goettingen vermeld. Ook is er een in het Museum te Gotha en sinds een jaar of drie, vier in het Rijksmuseum te Amsterdam een karakteristiek voorbeeld zijner kunst. Eindelijk bezit de heer Sideroff te St. Petersburg twee vruchtstukken van zijne hand.

No. 330. Constantijn Netscher, levensgroot damesportret. Behoort in de richting van J. de Baen en G. Kneller. Const. Netscher schilderde voorzoover mij althans bekend is, alleen in klein formaat.

Nrs. 364—366. Jan v. Ravesteyn, drie vrouwenportretten; zij zijn zeer moeilijk te beoordeelen. In geen geval is evenwel No. 364 van dezen schilder, wiens naam daarentegen zeer in aanmerking komt bij No. 615. Onbekend meester, portret van Catharina de Pottere, hetwelk vroeger aan een fantastischen meester »Goltzius Geldorp» en later aan Hubert Goltzius (bedoeld zijn waarschijnlijk Geldorp Gortzius en Hendrik Goltzius) was toegeschreven.

No. 368. Rembrandt, portrait de vieille femme. Er behoort een groote dosis moed, haast schreven wij brutaliteit, toe om dit schilderij nog aan Rembrandt te durven toeschrijven en er zelfs nog uitlatingen aan toe te voegen over andere schilderijen, die Rembrandt omstreeks denzelfden tijd geschilderd zou hebben. Men ziet toch duidelijk genoeg, dat de handteekening er niet alleen later is opgezet, maar ook op een geheel overschilderde plek staat. Waar iets over-

schilderd is, was iets te bedekken en bijgevolg is het tien tegen een dat de echte naam onder de retouche gestaan heeft en wellicht nog op het schilderij te vinden is. Wiens naam dit geweest is, is nog niet algemeen bekend. Toen in 1878 dit schilderij gelijktijdig met een gemerkt portret van Jacobus Lavecq, uit de collectie van den Hertog van Leynster te Carton in Ierland, te Londen tentoongesteld was ¹⁾, beweerden velen dat het van dezelfde hand was als dit.

Eenige jaren geleden heb ik mij de moeite getroost, direkt van Carton naar Brussel te reizen, om beide stukken te vergelijken. Hoewel niet geheel en al overtuigd, zou ik mij toch wellicht bij de bewering van hen, die dag uit dag in in de gelegenheid waren geweest tot vergelijkende studies, neergelegd hebben, indien ik niet zeer kort daarop een vrouwenportret tegengekomen ware, dat ontwijfelbaar dezelfde hand verraadt. Dit vrouwenportret is voluit gemerkt AV Dijck. Natuurlijk is hierbij niet te denken aan den grooten Vlaam, Anthonie van Dijck, maar aan Abraham van Dijck, die onder Rembrandts leerlingen genoemd wordt en van wien nog precies zoo gemerkte stukken in het Museum van Oldenburg en het vorstelijk slot te Sigmaringen bekend zijn. Het zou van veel belang zijn voor de kunstkritiek indien de directie van het Brusselsche Museum er toe wilde overgaan de handteekening, van welke valsheid zij ook zelve wel overtuigd zal zijn, te verwijderen ten einde te constateeren of de echte naam van den schilder er nog op te vinden is. Voor 't overige behoud ik mij voor op dit onderwerp elders terug te komen.

Nrs. 397-401 Jacob Ruysdael. Drie der vijf schilderijen zijn echt en hun soort niet kwaad, de marine No. 399 zelfs zeer goed, terwijl het groote bosch- en berglandschap No. 397 een fraaie en importante stoffage van Adriaen van de Velde heeft. Bij No. 401 wordt de schrijver door zijn kennis in den steek gelaten. Dit schilderij draagt een door den catalogus niet vermelde maar volkomen authentieke handteekening J. Ruysdael 1659. Toch is deze handteekening met y, terwijl Jacob van Ruysdael steeds zijn naam met een i teekende, niet van onzen meester en heeft het karakter van het stuk veel meer overeenkomst met Salomon van Ruysdael. Had Wauters ooit van diens zoon Jacob gehoord, dan ware het raadsel opgelost geweest. Deze toch is zonder twijfel de schilder; ook zonder de naamteekening zou men den zoon direkt in de sterke navolging van zijn vader, wat de lucht, den booms slag, de compositie, de figuren en de koeien aangaat herkend hebben, hoeveel te meer nu het doek zijn vollen naam draagt!

1) Cat. Winter exhib. Royal Academy, No. 271.

Het vijfde der aan Ruisdael toegeschreven stukken No. 400 Clairière is van een andere hand. Het schijnt mij uit een grooter stuk gesneden, in geen geval uit een Ruisdael, wellicht uit een Hobbema, hoewel ik dit niet zou durven bezweren.

Bij No. 402, Salomon van Ruysdael, moet Aelbert Cuyp weer op de proppen komen voor de figuurtjes, die zoo volkomen mogelijk overeenkomen met die in de overige stukken van S. v. Ruysdael. Wat moet de veerschipper tusschen Haarlem en Dordrecht het druk gehad hebben met het transport heen en terug van alle schilderijen, die Cuyp moest stoffeeren. En niet alleen van de schilderijen, maar ook van de teekeningen, die zooals het fraaie dubbele blad in het Prentenkabinet te Amsterdam precies dezelfde figuurtjes vertoonen.

Nrs. 488, 489. Esaias van de Velde. Het beleg van Ostende en de belegering van Wachtendonk. Wij houden ons bij deze toeschrijvingen niet op; zij zijn niet ernstig te nemen. 't Zijn wederom verkeerd neergekomen fladderbriefjes.

No. 493. Jan Vermeyen. Le triptyque des Micault, benevens twee portretten Nrs. 494, 495. »On connaît de lui. . . . aucun tableau.» Indien men on = Wauters zegt, moge dit waar zijn, de overige wereld kent wel degelijk schilderijen van Vermeyen. Wij nemen bijv. het XIV^{de} deel van Oud Holland van de schrijftafel des heeren Wauters en lezen daarin het artikel van den heer Jacobsen over de galerij Mansi te Lucca blz. 93 en vv. met bijgevoegde afbeelding: drie schilderijen, of wel we steken naar Londen over en bezoeken de algemeen toegankelijke galerij Cook te Richmond en vinden er een vierde en daarop in het eveneens gemakkelijk genoeg toegankelijke buiten van Lord Darnley, Cobham Hall een vijfde. Jacobsen maakt t. a. pl. nog melding van »Einige» ähnliche Darstellungen im Schlosse zu Coburg, die ik mij evenwel tot mijn spijt niet meer herinner.

Waarop grondt zich nu de toeschrijving van de drie onder elkaar geheel afwijkende Brusselsche stukken aan Vermeyen, van wien de schrijver geen enkel stuk kent? Wij weten het niet; wel weten wij dat zij absoluut niet gesteund wordt door de schilderijen die »men» van hem kent. Wil de heer Wauters zich te Brussel zelf *ongeveer* een idee vormen van Vermeyens kunst, zoo bestudeere hij in de Historische afdeling van het Museum niet de beide schilderijen, die daar Vermeyens naam dragen, maar het anonieme gezicht in een zestiende eeuwsch legerkamp. Dit stuk trekt zeer sterk op Vermeyens schildertrant.

Daniël Vertangen, »sa présence signalée en Danemarc en 1673,» lees 1658, toen hij 't beleg van Kopenhagen schilderde. »Tableaux assez rares.» Een stout beweren als er toch minstens tusschen de

50 en 100 bekend zijn! Indien men de voluit gemerkte stukken zooals No. 502 aan A. de Vois toeschrijft, is het geen kunst den meester zeldzaam te maken! Waarom mag Vertangen dit stuk nu toch niet geschilderd hebben?

No. 510. Sebastiaan Vrancx, het gevecht tusschen Breaté en Leckerbeetje. In Oud Holland heb ik er reeds op gewezen, dat dit schilderij van Gerrit van Santen en niet van Vrancx is. Hoe een echte Vrancx er uitziet, kan men zien aan de gemonogrammeerde nieuwe paardenmarkt in het Brusselsche museum.

No. 511. Abraham de Vries, mansportret. »Peintures très rares: à Dresde, à Berlin, à Gotha plus un 4e portrait cité par Kramm.» Indien de schrijver niet meer dan deze vier stukken van de Vries kent, zou men hem haast gaan vergeven, dat hij dit stuk ook aan hem toeschrijft. Toch wil ons deze vergiffenis niet recht van 't hart, aangezien de schrijver zulk uitmuntend materiaal ter vergelijking bij de hand heeft om te constateeren van wien dit portret, dat van de Vries evenveel heeft als van Frans Hals, dan toch wel is. Hij behoeft slechts den voluitgemerkten C. Janssens van Ceulen (No. 93) te bekijken om ook in No. 511 diens hand te herkennen. Om den schrijver zijne toekomstige studies over Abr. de Vries gemakkelijk te maken geef ik hier een lijstje van plaatsen, waar zich een aantal zijner werken bevinden, zonder hoegenaamd op volledigheid aanspraak te willen maken. Het zijn de musea te Amsterdam, Bazel, Leiden, Rijssel, Nieuw-York, Nîmes, Rotterdam (2 stuks) en Weenen, het Burgerweeshuis te Amsterdam (zijn hoofdwerk) en voorts de verzamelingen de Nerée te Babberich, van Aerssen Beyerens van Voshol te Zwolle, van Loon te Heidepark, Schoenborn te Pommersfelden, von Stummer te Weenen. Bijna al deze schilderijen (15 stuks) zijn uit de gedrukte literatuur voldoende bekend.

Nrs. 534—536. Meester der Hemelvaart van Maria. Behalve de vier door den schrijver vermelde werken bezit het Museum te Brussel van dezen gemakkelijk te herkennen navolger van Dirck Bouts nog drie andere stukken te weten:

No. 348 H. Hieronymus, gecatalogiseerd als Joachim Patinier.

No. 542. Het Avondmaal, geplaatst onder de anoniemen der Vlaamsche en

No. 626. Jezus bij Simon den Pharizeër, geplaatst onder die der Duitsche school. Varietas delectat, denkt de schrijver.

Van de anoniemen der zeventiende eeuwsche Hollandsche school hebben wij er reeds één, No. 615 besproken. Bij een tweede, No. 616, is de schrijver eens gelukkig geweest bij het omdoopen. Het stuk placht toegeschreven te worden aan J. B. Weenix terwijl het 1670, d. w. z. tien jaar na diens dood gedateerd is. Boven het jaartal in

den linker beneden hoek bevindt zich een groote retouche. Naar alle waarschijnlijkheid zal bij verwijdering daarvan blijken, dat het stuk voluit gemerkt is.

Het derde schilderij, No. 617 is die raadselachtige vrouw op haar sterfbed, die zoo uitmuntend gedaan is en zoo sterk aan de vroege Rembrandts herinnert. Ongetwijfeld behoort de schilder tot diens Leidsche volgelingen. Zou Lievens misschien als maker in aanmerking komen?

Nr. 443a. J. A. van Staveren, studie van een grijsaard. Het laatste stuk van den catalogus, waarbij de schrijver de bezoekers nog eens duchtig in 't ootje denkt te nemen. Ik geef hem volkomen gelijk, doch had er dan liever Ghirlandajo of Watteau opgezet, waar 't al even veel op lijkt en dan had men ten minste dadelijk gemerkt dat men voor den gek gehouden wordt.

In werkelijkheid is het een navolger van Rembrandt, in den trant van Pieter Verelst, bv.; de verwaarloosde toestand van 't stuk en de hooge plaatsing laten evenwel geen nader oordeel toe.

Ten slotte nog eene opmerking van algemeene strekking. Meer dan eens (bij Boelema, Grimmer, Verhaecht, Nellijs, Vermeyen, de Vries) hebben wij in het bovenstaande aangetoond, welke waarde er aan de verzekering van den schrijver, dat d' een of d' andere schilder unique, rarissime of rare zou zijn, is te hechten. Om niet in te vele herhalingen te vervallen hebben wij elders (Blankerhof, Camphuysen, Coosemans, P. Molijn (!) en van Nিকেle) deze bewering gelaten voor wat zij is. De lezer is thans in staat er de juistheid van te beoordeelen. Ook met biographische wonderlijkheden ten aanzien van P. de Bloot (séjourna à Amsterdam), P. Danckertz († 1659 Stockholm, lees: 9 Aug. 1661 te Rudnik in Polen); G. Flink (peintre de fleurs) en P. Molijn (Tempesta zijn zoon) kan ik mij hier niet verder inlaten. Men zou den geheelen catalogus op deze wijze moeten vernieuwen.

CORN. HOFSTEDÉ DE GROOT.

Den Haag, Augustus 1901.

De baron Alfred de Loë over de Friesche terpen.

De jaren 1895 en 96 zijn geene magere jaren geweest voor de »Musées royaux du Cinquantenaire» te Brussel. Dit toont de heer Alfred de Loë in de onlangs verzonden aflevering van het »Bulletin des Commissions Royales d'Art et D'Archéologie" ¹⁾, waar hij eene

1) 39me Année — 3 et 4. Brux. 1900.

beredeneerde lijst geeft der belangrijke aanwinsten van de »Section d'ethnographie ancienne».

Hij doet dat op eene hoogst aangename en instructieve manier en bewijst weer hoe eene lijst van aanwinsten nog wat anders zijn kan, dan een ding »that is born to blush unseen.» De aanwinsten worden voorgevoerd in streng chronologische volgorde en hiermede geeft de schrijver eene aardige doorsnede te zien van de verschillende archeologische tijdperken, die men voor België aanneemt. Volgens de twaalf platen, met behoorlijk geteekende afbeeldingen, die de waarde van den tekst zeer verhoogden, dateeren de belangrijkste aanwinsten uit het frankische tijdperk. Mooi vooral zijn de gordelklampen.

Wanneer de *allervoornaamste* prehistorica uit onze musea, te beginnen met die uit het Leidsche, eens op deze wijze gepubliceerd werden, dan zou de Nederlandsche archeologie eene ware verjongingskuur ondergaan. Tegenwoordig wordt het nog te veel aan den vernuftigen bezoeker overgelaten, om de geëxposeerde herinneringen aan het voorgeslacht op het jaar te zoeken. Dit zou dan wel veranderen.

De beide laatste platen van het Belgische verslag reproduceeren voorwerpen uit de Friesche terpen, door den baron de Loë in Friesland, am Urquelle, uit de modderige handen der terpgravers aangekocht.

Gelukkig zijn er geene belangrijke voorwerpen naar Brussel verhuisd. Wat kammen, naalden en schaatsen van been en dergelijke zaken, waarvan men te Leeuwarden meer dan genoeg heeft om er tien Belgische musea gelukkig mede te maken, zonder dat men zelf verarmt. Wij willen het dan ook niet zoozeer hebben over hetgeen de heer Loë heeft medegebracht als wel over hetgeen hij, naar aanleiding daarvan, ten beste geeft over de terpen. Duidelijkheidshalve zal ik de voornaamste passages, het geheel is maar anderhalf pagina, woordelijk citeeren. Hij zegt dan:

»Nous terminerons par la mention d'une catégorie d'objets intéressants et généralement peu connus, provenant de gisements qui n'ont guère été étudiés méthodiquement jusqu'ici.

Il s'agit d'antiquités trouvées dans les *terpen* de la Frise. Ces objets, de nature très diverse, appartiennent aussi à différentes époques depuis les temps les plus reculés jusqu'au XIIe siècle». In eene noot wordt nog medegedeeld:

»Les *terpen*, *torpen* ou *tarpen* sont des collines artificielles, antérieures au XIIe siècle et à la construction des premières digues, élevées par les anciens Frisons pour leur servir soit de demeures permanentes, soit de refuges pour eux et pour leurs bestiaux lors des invasions fréquentes de la mer aux fortes marées d'équinoxe

ou lorsque le vent soufflait en tempête dans la direction de la côte».

Deze zinnnetjes, die het gevolg zijn van eene reis in 1895 of 96, zijn niet direct vleierend voor de Nederlandsche oudheidkundigen.

De zegsman is onder de buitenlanders niet le premier venu. De baron de Loë toont toch, in het eerste gedeelte van zijn verslag, dat hij goed op de hoogte is met de internationale oudheidkundige literatuur en zelfs citeert hij, mogelijk uit de tweede hand, het zoo belangrijke verslag (1895) van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van K. en W., over de opgravingen te Vechten. Bij de terpen echter weten wij niet waar hij op steunt. Vermoedelijk las hij een brok uit Pleyte's Nederlandsche Oudheden, afdeling Friesland. Immers in het »Besluit» (pag. 156) van dat, omstreeks 1876 geschreven werk, vindt men een geheel betoog over de wenschelijkheid van stelselmatig terponderzoek, waarin o. a. beweerd wordt, dat geen oudheidkundig onderzoek gemakkelijker en minder kostbaar is dan dat der terpen in Friesland.

De tweede stelling van den heer de Loë n. l. dat de terpen oudheden uit de *oudste* tijdperken bevatten, schijnt gerespecteerd te moeten worden als origineel werk.

Acker Stratingh, een der eerste serieuze onderzoekers, heeft dit reeds in 1849, op goede gronden, betwijfeld¹⁾. Terecht, dit is mij duidelijk gebleken, toen ik in de laatste jaren, met behulp van de elders verkregen resultaten, de voornaamste oudheden van het Friesch Museum te Leeuwarden chronologisch rangschikte.

De terpen bevatten geene voorwerpen uit het steenen- en ook niet uit het bronzen tijdperk, de enkele werktuigen van steen, die er in gevonden zijn, dienen als toevalligheden, vooral als amuletten van een later geslacht beschouwd te worden²⁾.

De oudste terpvondsten behooren tot het ijzeren tijdperk en wel tot de zogenaamde La Tène-periode (\pm 400—100 vóór Chr.), aldus geheeten, omdat de belangrijkste vondsten uit dit tijdperk gedaan zijn bij een, aan het meer van Neuchâtel gelegen, plaatsje van dien naam.

Frappant bewijsmateriaal voor deze stelling leverden mij eeningen tijd geleden een aantal La-Tène fibulae (mantelspelden) uit verschillende terpen afkomstig. Twee zijn *geheel gelijk* aan een exemplaar in het Museum te Namen, als No. 9 afgebeeld door Oscar Almgren, in zijne, in het buitenland, zeer gewaardeerde Studien über Nordeuropäischen Fibelformen (1897).

Almgren heeft ook Nederland bezocht en hij behandelt materiaal uit onze Musea, maar ik zag zijn werk nog niet in Nederland aangekondigd. Dit terloops.

1) Aloude Staat enz., 2e dl. 1e st. p. 76 vv.

2) Zie hieromtrent nader mijn artikel over het runenzwaardje van Arum, 71e verslag van het Friesch Gen. p. 44.

In het 70ste verslag van het Friesch Genootschap zijn enkele vóór-romeinsche terpoudheden afgebeeld.

Nu de stelling, dat de terpen »n'ont guère été étudiés méthodiquement jusqu'ici." *In het geheel niet*, dat is mij te kras gezegd. De terpen, die afgegraven worden, ontvangen geregelde bezoeken vanwege de directie van het Friesch Genootschap (Friesch Museum) te Leeuwarden. Dan wordt aangeteekend *hoe* de aangekochte oudheden gevonden zijn en hetgeen er zich verder op de terp voordoet, aan paalwerk, putten, enz. Vooral in de laatste jaren wordt dit gepubliceerd in de verslagen en men weet nu zoo langzamerhand, dat de terpen reeds bewoond werden vóórdát ze de tegenwoordige hoogte hadden. Dit bewijzen de talrijke houten putten, die niet veel uitsteken boven het omringende maaiveld en de omstandigheid, dat de oudheden bijna altijd op groote diepte, vooral in eene karakteristieke zwarte aardlaag worden aangetroffen. Eerst later, waarschijnlijk tengevolge van veranderde watertoestanden, zijn de terpen verhoogd tot vluchtheuvels.

Dan worden er aan de terparbeiders, enz. toegangskaarten voor het Friesch Museum verstrekt, waarop onder meer gedrukt is, dat men de directie van het Museum terstond, des noods per telegram, moet waarschuwen, als er iets belangrijks gevonden wordt: b.v. geraamten met bijgaven, opdat men alles ongerept kunne fotografeeren. De onkosten worden natuurlijk behoorlijk vergoed.

De modderschippers en terpgravers zijn zeer gesteld op deze kaarten, waarop zij hunne geheele familie kunnen introduceeren en dikwijls ziet men een terpschipper met zijne vrouw door het museum zwalken, totdat ze *alles* gelezen hebben, wat er aan bijschriften te lezen valt. Zoo krijgen ze respect voor oudheden of liever begrijpen, dat anderen er respect voor hebben en er voor *betalen*.

Er is in dit alles toch wel eenige methode.

Leeuwarden, October 1901.

Mr. P. C. J. A. BOELES.

Korte Mededeelingen.

Muntvondsten in Noord-Brabant.

I. TE ROOSENDAAL.

Aldaar heeft men in Mei bij het sloopen eener boerenwoning de volgende gouden en zilveren munten gevonden, die in twee potjes geborgen waren:

Gelderland. Gouden dukaat van 1600, Halve Filipsdaalder 1570, Dubbele Stuivers van 1614.

Batenburg. Dubbele Stuiver van 1621 ¹⁾.

Nijmegen. Arendsschelling van 1602.

Holland. Roosschellingen van 1601, Dubbele Stuivers van 1610 en 1614.

West-Friesland. Rijksdaalder met den halven man, Roosschellingen van 1601 en 1629. Dubbele Stuivers van 1614 en 1628.

Zeeland. Arendsdaalder van 1602, Leeuwendaalder van 1615, Snaphaanschellingen van 1583, Roosschellingen van 1601, 1614 en 1615. Dubbele Stuivers van 1616, 1617, 1618 en 1619.

Utrecht. Rijksdaalder met den halven man van 1591, Roosschelling van 1601, Dubbele Stuivers van 1614, 1616 en 1618.

Friesland. Rijksdaalder met den halven man 1618, Snaphaanschellingen van 1621, 1622 en 1623, en Veertienstuiversstukken van 1618 en 1623.

Overijssel. Gouden Dukaat van 1607, Dubbele Stuivers van 1618 en 1619.

Deventer. Acht en twintigers en Schellingen met den titel van Keizer Ferdinand II (1619—1637).

Kampen. Schellingen met den titel van Keizer Rudolf II. (1576—1612) en Matthias (1612—1619).

Zwolle. Schellingen met den titel van Keizer Rudolf II. (1576—1612) en Matthias (1612—1619).

Groningen. Flabbe van 1599, 1623, 1626, 1630. Halve Flabbe van 1605 en 1606.

Brabant. Karel II (1515—1555). Zilveren Carolus Gulden. Halve Filipsdaalder te Antwerpen geslagen in 1568 van Filips II, Albertus en Isabella, (1598—1621), Dubbele gouden Albertin in 1600 te Antwerpen geslagen, Patagons van 1619 te Brussel, Halve Patagons van 1616 en 1619 te Antwerpen, 1620 te Brussel, Vierde Patagons van 1616, 1617 en zonder jaar te Antwerpen, en Halve Dukaton te Antwerpen geslagen.

Filips IV (1621—1665). Patagons van 1622, 1624, 1629 te Brussel, 1624, 1630, 1631, 1632, 1633 te Antwerpen, Halve Patagons van 1622, 1636 te Brussel, 1625, 1628 en 1631 te Antwerpen, Vierde Patagons van 1624, 1627, 1628, 1632 te Brussel en 1632 te Antwerpen, Dukatons van 1636 te Brussel, 1634, 1636 en 1640 te Antwerpen, Halve Dukatons van 1634, 1637 en 1640 te Antwerpen geslagen.

Vlaanderen. Albertus en Isabella. Vierde Patagons 1612 en zonder jaar. Filips IV. Patagon van 1622, Vierde Patagon van 1631 en 1632.

1) Dit stuk is voor het Kon. Penningkabinet aangekocht.

Doornik. Albertus en Isabella. Patagon zonder jaar, Filips IV. Patagon van 1622, 1628 en 1633.

Bourgondië. Vierde Dukaton van Filips IV. 1622.

Engeland. Shilling zonder jaar van Koningin Elisabeth (1558—1603).

Spanje. Halve Piasters van Filips III.

Gulik Kleef en Berg. Dubbele Stuiver van 1584 van Willem (1539—1592).

Een der potjes bevatte verder nog een gladden gouden vinger-ring, zonder eenige versiering.

De hierboven vermelde Dubbele Stuiver van Batenburg, 1621, in slechts één exemplaar in deze vondst aanwezig, was tot heden zoowel aan de Voogt ¹⁾ als aan Roest ²⁾ onbekend. De voorzijde vertoont een' naar links gewenden gekroonden klimmenden leeuw, met ter weerszijden de waarde aanduiding 2 S. Op de keerzijde staat een dubbele adelaar, met ter weerszijden een roosje, waaronder: CI—VITAS—B. A. T.—1621. Het muntje is dus geslagen onder het bestuur van Maximiliaan, Vrijheer van Batenburg (1612—1641). Roest beeldt op pl. II n°. 13 van zijne verhandeling een dubbelen stuiver af, van hetzelfde type als onze munt. Dat exemplaar, afkomstig uit de collectie Boonzayer n°. 791, was echter zeer gesleten, zoodat de kroon op den kop van den leeuw op de voorzijde en de dubbele adelaar op de keerzijde op zijne afbeelding niet te zien zijn. Het jaartal, door Roest gelezen 1677, dat, zooals op zijn afbeelding blijkt, eveneens zeer onduidelijk is, zal dus hoogst waarschijnlijk 1622 in plaats van 1677 geweest zijn, zoodat dan ook dat stukje van Maximiliaan zal moeten worden toegekend.

II. TE ST. OEDENRODE.

De volgende munten werden gevonden bij de ontgraving van een terrein, door de regeering aangekocht om een nieuw post- en telegraafkantoor te doen bouwen. De munten, die in een linnen zak, welke nagenoeg geheel vergaan was, bleken te zijn geborgen geweest, hadden alle zeer geleden.

Gelderland. Filips de Schoone. 1492. Vuurijzer, Karel van Egmond. Dubbele Stuiver van 1501, stuiver zonder jaar.

Holland. Maximiliaan en Filips de Schoone. Stuiver, Filips de Schoone meerderjarig. Stuivers zonder jaar, van 1496 en 1499. Halve Grooten.

Utrecht. Frederik van Blankenheim. Groot te Hasselt geslagen,

1) W. J. de Voogt. Bijdragen tot de Numismatiek van Gelderland. 2e stuk. Arnhem 1869.

2) Th. M. Roest. Les monnaies des seigneurs de Bronckhorst—Batenbourg, in het »Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde» 1897.

David van Bourgondië. Dubbele Stuivers 1478 Stuivers met den H. Maarten, Frederik van Baden. Dubbele Stuiver 1497.

Groningen (Stad). Jager van 1473.

Brabant. Karel de Stoute. Patard, Maria van Bourgondië. Briquet van 1481, Filips de Schoone minderjarig. Grooten en Halve Grooten te Antwerpen geslagen. Filips de Schoone meerderjarig. Sols zonder jaartal te Antwerpen en van 1500 te Maastricht geslagen.

Vlaanderen. Karel de Stoute. Stuivers en Halve Stuivers zonder jaartal, Briquet van 1474, Filips de Schoone. Stuivers en Halve Stuivers.

Luik. Louis de Bourbon. Dubbele Groot te Hasselt geslagen

Namen. Filips de Schoone. Patards zonder jaar en van 1499.

Frankrijk. Lodewijk XI. Ecu d'Or te Limoges geslagen, Karel VIII. Douzain, zonder jaar.

Dombes. Pierre II. Blanc, zonder jaar.

Kamerrijk. Henri de Berghes, Plaque d'Argent.

Bologne. Grosso met den H. Petronius, geslagen tusschen 1376 en 1401.

Aken. 1422. Groschen met borstbeeld van Karel den Groote.

Kleef. Johann II. Doppel Groschen van Wesel.

Paltz. Frederik (1449—1476). Groschen te Bacharach geslagen.

Tirol. Sigismund (1439—1496). Kreuzer.

III. TE VEEN.

Te Veen (nabij Heusden) zijn begin September bij het graven in een stal de navolgende zilveren munten gevonden, gedeeltelijk ingestempeld met het wapenschildje van Holland of Zeeland, volgens de Resolutie van Prins Willem van Oranje, den 7^{den} Febr. 1573 te Delft gegeven. Deze aldus ingestempelde munten zouden gedurende een jaar $\frac{1}{7}$ in koers verhoogd zijn, welke maatregel door den Prins genomen was, om zijn schatkist te stijven.

Gelderland. Bourgondische Kruisrijksdaalder 1568 (ingestempeld met wapenschildje van Zeeland), dito van 1568. Halve Filipsdaalders van 1562 en 1563.

Holland. Filipsdaalder 1557 (ingestempeld met wapenschildje van Holland).

Overijsel. Filipsdaalder 1563. (dezelfde instempeling).

Brabant. Filipsdaalders 1557, 1572 en 1573 te Antwerpen geslagen. Halve Filipsdaalders van 1563 en 1571 (beide ingestempeld met wapenschildje van Zeeland), en dito oningestempeld van 1563 en 1572.

Hoorn. Filips de Montmorency (in 1568 onthoofd). Bedelaars-thaler zonder jaar.

Luik. Gerard van Groesbeek. Thaler van 1567 (ingestempeld met wapenschildje van Holland), en dito oningestempeld van 1571.

Thorn. Margaretha van Brederode 1569. Thaler.

Kamerrijk. Maximiliaan van Berghes 1568. Thaler. Lodewijk van Barlaimont Thaler 1572.

Murbach en Lüders. Johan Rudolf Stör von Störenberg. 1560. Thaler.

Brunswijk-Wolfenbittel. Hendrik. 1567. Thaler.

Henneberg. George Ernst. 1564. Thaler

Gulik. Kleef. Berg. Wilhelm. 1567. Thaler. (ingestempeld met wapenschildje van Holland).

Keulen (stad). Thaler van 1570. (dezelfde instempeling).

's Gravenhage, October 1901.

A. O. VAN KERKWIJK.

Als vervolg op de instelling bij Indisch besluit, dd. 18 Mei j.l. van eene »Commissie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera», waartoe — zooals vroeger gemeld werd — de heeren dr. J. Brandes, J. Knebel en H. L. Leydie Melville benoemd werden, heeft het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde te 's-Gravenhage gevolg kunnen geven aan een op 16 Februari met den Minister van Koloniën gepleegd overleg over ondersteuning hier te lande van een eventueel op Java in te richten archaeologisch onderzoek. Overeenkomstig het toenmaals voorloopig genomen besluit van het bestuur van het Instituut, zijn nu uitgenoodigd deel te willen uitmaken van de commissie van bijstand ad hoc de heeren: prof. dr. H. Kern, W. P. Groeneveldt, dr. W. Pleyte, jhr. mr. Victor de Stuers, J. W. IJzerman en G. P. Rouffaer; die allen, met uitzondering van den heer Groeneveldt, hunne benoeming hebben aangenomen.

N. Rott. Ct. 11 Augustus. II^{de} blad.

Uit het verslag van de vergadering van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, opgenomen in de N. R. Ct. van 13 October II. A. ontleenen wij het volgende over de beschrijving der monumenten in Indië:

Men ijvert in Indië voor de verbreiding der kennis van de oude bouwwerken, en aan den oud-minister Cremer hebben wij de uitvoering van een wèl-overlegd plan tot systematische opneming der Javaansche oudheden te danken. Op de begroting voor dit jaar

(1901) is een som van *f* 5000 voor het doel uitgetrokken, en de opvolger van den heer Cremer heeft door het vaststellen van een post, groot *f* 10.000, op de begrooting voor 1902 zijn, trouwens bekende, sympathie met het werk getoond. Aan het hoofd der commissie voor archaeologische opnemingen op Java is een man van fijne opmerkingsgave geplaatst, de heer Brandes. De publicatie van de resultaten van het onderzoek is opgedragen aan eene commissie uit het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde, van welke commissie prof. Kern voorzitter en de heer Rouffaer secretaris is. Binnen een paar jaar, zoo eindigde de heer IJzerman zijne mededeeling, zal ons land waarschijnlijk een standaardwerk rijk geworden zijn, de oud-Indische kunst waardig!

Zullen wij dit ook spoedig van Nederland kunnen vermelden?

Met genoegen kunnen wij vermelden, dat de in de N. R. Ct. van 26 Juni l.l. besproken grafmonumenten van Nederlanders te Smyrna »gered» zijn.

Een woord van hulde aan ons correspondeerend lid, den Heer H. G. A. Obreen te Leiden, die zich hun behoud heeft aangetrokken en, door hiervoor belangstelling te wekken, de noodige gelden hielp bijeenbrengen.

De voorbereiding der oprichting van een Museum voor Oude Kunst en Kunstnijverheid in het Wijnhuis te Zutphen is weer een flinke schrede gevorderd, doordat B. en W. de zaak bij den Gemeenteraad hebben aanhangig gemaakt. Weliswaar werd in de gemeenteraadszitting van gisteren besloten het voorstel uit te stellen tot bij de begrooting, maar dit is slechts een formeel uitstel. Bij de behandeling der begrooting komt het in elk geval opnieuw aan de orde.

(Zutph. Ct. 1 Sept.)

Met ingang van 1 November is benoemd tot referendaris de heer J. A. Royer, thans hoofdcommies bij de afdeling Kunsten en Wetenschappen.
